

II. Abdülhamid Döneminden Bir Osmanlı Aydını Portresi: Selanikli Tevfik

Mustafa Oğuz¹

Özet

Selanikli Tevfik, 1857-1910 tarihleri arasında yaşadı. Elli üç yıllık yaşamını gazetecilik, hocalık, mütercimlik, yazarlık ile bütünleştirdi. Mükemmel Fransızcası ile Fransız yazarların eserlerini Türkçeye kazandırdı. Selanikli Tevfik okullarda tarih muallimliği ve Mekteb-i Hukuk'ta hocalık yaptı. Yaşadığı dönemdeki gazeteler ve mecmualarda makaleleri, tercümeleri ve tefrikaları yayınlandı. Tedavi için gittiği Viyana'da vefat etti.

Öğrencilik yıllarından itibaren gazeteciliğe başlayan Selanikli Tevfik, bu mesleğe tutku ile bağlı olan bir Osmanlı aydınıdır. Bu makalede Selanikli Tevfik'nin hayatı, çalıştığı gazete ve mecmualar, tercüme ettiği eserler, telif çalışmaları ve kişiliği anlatılacaktır.

Gazete ve dergilerin yaygınlaşması ile birlikte basın yayın tarihinde öne çıkan gazeteci ve yazarların sayısı da artmıştır. Bu gazeteci ve yazarlar arasında yer alanlardan biri de Selanikli Tevfik'dir. Bu çalışmada yaşadığı dönemde muharrir ve yazar olarak saygın bir konumda olan fakat günümüzde unutulmuş bir kişiye dönüşen Selanikli Tevfik'nin hayatı, çalışmaları ve hakkında yazılanlar çerçevesinde biyografisine katkıda bulunulmaya çalışılacaktır.

Yaşadığı dönemde şeyhülmuhririn kabul edilen fakat sonra unutilan bir değer olan Selanikli Tevfik, gazete ve mecmua sayfaları arasında kalan binlerce yazısı ile yeniden keşfedilmeyi beklemektedir.

Giriş

Osmanlı Devleti'nin Tanzimat ile başlayan modernleşme sürecinde basın ve yayıncılık faaliyetleri önemli bir yer tutar. Takvim-i Vekayi'nin yayın hayatına başlamasından sonra gazete ve mecmualar Osmanlı toplumsal hayatının ayrılmaz bir parçası olmuştur. Şinasi, Namık Kemal ve Ahmet

1 Dr. Öğretim Üyesi, Erciyes Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü ORCID ID: 0000-0002-3931-0781 mustafaoguz@erciyes.edu.tr

Midhat Efendi gibi dönemin popüler yazarlarının çıkardıkları gazeteler ve yazdıkları toplumsal gelişmeyi hızlandıran bir sürece sebep olmuştur. Gazete ve dergilerin yaygınlaşması ile birlikte basın yayın tarihinde öne çıkan gazeteci ve yazarların sayısı da artmıştır. Bu gazeteci ve yazarlar arasında yer alanlardan biri de Selanikli Mehmed Tevfik Efendidir. Bu çalışmada yaşadığı dönemde muharrir ve yazar olarak saygın bir konumda olan fakat günümüzde unutulmuş bir kişiye dönüşen Selanikli Tevfik Efendi'nin hayatı, çalışmaları ve hakkında yazılanlar çerçevesinde biyografisine katkıda bulunulmaya çalışılacaktır².

Selanikli Tevfik olarak tanınan Mehmed Tevfik, Murad Efendi'nin oğlu olarak 1273 Cemaziyelahirinde (Ocak-Şubat 1857) Selanik'te doğdu³. Selanikli Tevfik ile ilgili bütün biyografik eserlerde ve çalışmalarda onun 1860 tarihinde doğduğu belirtilir⁴. Sicill-i Ahval'deki resmi kayıta ise 1857 tarihi verilir. 1860 tarihinin verilmesinin sebebi muhtemelen vefatının ardından yazılan Musavver Sahnâme-i Servet-i Fünûn'daki biyografisinin ilk kaynak olarak müracaat edilmesidir⁵.

-
- 2 Selanikli Tevfik'in hayatının çeşitli safhaları hakkında bilgiler veren ve onun unutulduğundan şikâyete dair bkz. Münir Süleyman Çapanoğlu, *Basın Tarihine Dair Bilgiler ve Hatıralar*, Hür Türkiye Dergisi Yayınları, İstanbul 1962, s. 111-115.
  - 3 Mehmed Tevfik Efendi'nin 1273 Cemaziyelahirinde (Ocak-Şubat 1857)'de doğduğu bilgisi için bkz. BOA, *Sicill-i Ahval Defterleri*, Defter No: 50, sayfa 171. Bu bilgi için ayrıca bkz. Ali Adem Yörük, Hukuk Tarihi Dersinin İhdâsı ve Mahmud Esad Seydişehri, *İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası*, C. LXX, S. 1, s. 480; Mustafa Oğuz, XX. Yüzyılın Başında Bir Osmanlı Aydınının Gözünden Hindistan: Selanikli Tevfik'in Hindistan Seyahatnamesi, *VI. Uluslararası Türklerin Dünyası Sosyal Bilimler Sempozyumu*, ed. Osman Kubilay Gül, 13-15 Mayıs 2022 Komrat-Gagauz Yeri (Moldova), Ankara 2022, s. 959.
  - 4 Selanikli Tevfik Efendi'nin biyografilerinde onun 1277 (1860) tarihinde doğduğu kayıtlıdır. Bkz. Ekrem Reşad, Osman Ferid, *Nevsâl-i Osmani*, Üçüncü Sene, İstanbul: İkbâl Kitabhanesi, Rumi 1327-Hicri 1329, s. 188; Mehmed Zeki Pakalın, Tevfik Efendi (Selanikli Tevfik Efendi), *Sicill-i Osmani Zeyli Son Devir Osmanlı Meşhurları Ansiklopedisi*, haz. Ali Aktan, C. XVIII, TTK Yayınları, Ankara 2009, s. 105; İsmail Subhi ve Mehmed Fuad, *Musavver Sahnâme-i Servet- Fünun*, İkinci Sene, Ahmed İhsan ve Şürekâsı Matbaası, İstanbul 1327, s. 326; Bursalı Mehmed Tahir, *Osmanlı Müellifleri*, haz. M. A. Yekta Saraç, C. 2, Türkiye Bilimler Akademisi Yayınları, Ankara 2006, s. 676; İbrahim Alâettin, *Meşhur Adamlar Hayatları-Eserleri*, haz. Sedat Simavi, C. 4, İstanbul 1933-1936, s. 1434; Tevfik, *Türk Dünyası Edebiyatçıları Ansiklopedisi*, C. VIII, Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları, Ankara 2007, s. 259; Necdet Öztürk, Murat Yıldız, *İmparatorluk Tarihinin Kalemler Muhafızları Osmanlı Tarihçileri -Ahmedi'den Ahmed Refik'e-*, Bilge Kültür Sanat Yayınları, İstanbul 2013, s. 258-259; M. Türker Acaroğlu, Balkanlarda Türkçe Yer Adları Kılavuzu, IQ Kültür Sanat Yayınları, İstanbul 2006, s. 519; Tevfik Selanikli, *Büyük Larousse Sözlük ve Ansiklopedisi*, C. 18, Gelişim Yayınları, İstanbul 1986, s. 11474; Tevfik Selanikli, *Meydan-Larousse Büyük Lügat ve Ansiklopedi*, C. 12, Meydan Yayınevi, İstanbul 1990; Tevfik, Selanikli, *Grolier International Americana Encyclopedia*, C. 12, Sabah Gazetesi Yayınları, İstanbul 1993, s. 257; Çapanoğlu, *age*, s. 112.
  - 5 *Musavver Sahnâme-i Servet- Fünun*, s. 326.

Mehmed Tevfik ilköğrenimini Selanik Mekteb-i İbtidaisinde tamamladıktan sonra İstanbul'a geldi. Çiçek Pazarı Rüşdiyesi⁶, Dârülmârif⁷ ve 1862'de Osmanlı Devleti'ne kâtip yetiştirmek için "Mekteb-i Aklâm" adıyla açılan ve sonra adı "Mahrec-i Aklâm" olan okulda⁸ eğitimini tamamladı⁹. Sicill-i Ahval'de kendisinin Türkçe ve Fransızca kitabet bildiği de yazılıdır¹⁰.

Mehmed Tevfik'in Sicill-i Ahval'deki bilgileri arasında "Çekmece¹¹ namında bir risâle-i mevkute ile Mükemmel Elif-bâ-yı Osmânî namında bir eser telif" ettiği kayıtlıdır¹². Gazetecilik mesleğine girişi 5 Ramazan 1294/13 Eylül 1877'de yirmi bir yaşında iken "resmi Hakikat" gazetesine 800 kuruş maaş ile mütercim olarak atanması ile başladı¹³. Hakikat gazetesinde çalışırken mütercimlik kadrosu ile Ceride-i Askeriyye'ye nakledildi¹⁴.

Selanikli Tevfik 1297/1879-1880 veya 1298/1880-1881 tarihlerinde Selanik'teki Mekteb-i Terakki'de Edebiyat ve Kitâbet dersleri verdi¹⁵. Yaz tatillerini Selanik'te geçirmek alışkanlığında olan Selanikli Tevfik, bu tatillerinde de Selanik'in resmi vilayet gazetesinin¹⁶ çıkarılmasına yardım eder hatta bütün işi kendisi üzerine alıp tek başına gazeteyi çıkarırdı¹⁷.

Selanikli Tevfik Mekteb-i Hukuk'a hoca olarak atandığı tarihe kadar birçok gazete ve mecmuada çalıştı. Matbuatta tercüme ve telif eserler

-
- 6 Cemil Öztürk, *Rüşdiye*, *DİA*, C. 35, İstanbul 2008, s. 300-303. Çiçekpazarı Rüşdiyesi için bkz. Fatma Kaya Doğanay, *Tanzimât'tan Cumhuriyet'e Rüşdiye Mektepleri*, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Erzurum 2011, s. 53-54, 57.
  - 7 Muharrem Ergin, *Türkiye Maarif Tarihi*, C. 1-2, Eser Kültür Yayınları, İstanbul 1977, s. 449-453; M. Hüdaî Şentürk, *Dârülmârif*, *DİA*, C. 8, İstanbul 1993, s. 548-549.
  - 8 Mehmet İpşirli, "Mahrec", *DİA*, C. 27, İstanbul 2003, s. 387-388; Ergin, *age*, s. 476-479.
  - 9 BOA, *Sicill-i Ahval Defterleri*, Defter No: 50, sayfa 171.
  - 10 Aynı belge.
  - 11 Hasan Duman, *Başlangıcından Harf Devrimine Kadar Osmanlı-Türk Süreli Yayınlar ve Gazeteler Bibliyografyası ve Toplu Kataloğu 1828-1928*, C. I, Enformasyon ve Dokümantasyon Hizmetleri Vakfı, Ankara 2000, s. 223.
  - 12 BOA, *Sicill-i Ahval Defterleri*, Defter No: 50, sayfa 171.
  - 13 Aynı belge; *Musavver Salname-i Servet-i Fünun*, s. 326.
  - 14 BOA, *Sicill-i Ahval Defterleri*, Defter No: 50, sayfa 171. Ceride-i Askeriyye 16 Ocak 1864'de yayımlanmaya başlamıştır. Bkz. Ayten Can Tunalı, Ceride-i Askeriyye'nin Tarih Araştırmalarındaki Yeri, *Tarih Araştırmaları Dergisi*, C. 24, S. 37, s. 195-211; Uğur Ünal, *Sultan Abdülaziz Devri Kara Ordusu (1861-1876)*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2016, s. 192-193; Duman, *age*, s. 202-204.
  - 15 Abdurrahman Adil, Matbuat-ı Osmaniye Hatıraları, *İkdâm*, 3 Rebiülahir 1340, Nu: 8878, s. 2. Bu yazının transkripsiyonları için bkz. Bahattin Çatma, Abdurrahman Âdil (Eren)'in Osmanlı Matbuât Âlemine Dair Hatıraları, *Tarih ve Gelecek Dergisi*, C. 7, S. 2, 2021, s. 645; Pakalın, *age*, s. 106.
  - 16 Duman, *age*, C. II, s. 737.
  - 17 Abdurrahman Adil, *agm*, s. 2; Çatma, *agm*, s. 645.

verdi, çeşitli okullarda Fransızca ve tarih muallimliği yaptı¹⁸. Selanikli Tevfik 24 Şevval 1326/19 Kasım 1908'de Mekteb-i Hukuk'a "Tarih-i Hukuk-ı Osmaniyeye" dersine muallim olarak atandı¹⁹. Hayatının sonuna kadar gazeteciliğinin yanında kitaplar telif ve tercüme ederek yazarlığını sürdürdü²⁰. Selanikli Tevfik Efendi, Tercüman-ı Hakikat, Ceride-i Askeriyye, Teâvün-i Aklâm, Mecmua-i Edebiyye, Osmanlı, Saadet, Tarik, Sabah, İkdâm ve Tanin gazetelerinde başmuharrir ve muharrir olarak çalıştı. Selanikli Tevfik'in dönemin gazetelerinde yazarlık yapması hakkında Kemal Paşazade Sait Bey aşağıdaki beyti yazmıştır:

"İkdâm'da, Sabah'ta, Tercüman'da
Kâtiplik eder nice mekânda"²¹

Selanikli Tevfik, II. Meşrutiyet'in ilanı öncesinde İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin tahlif heyeti içinde yer alıyordu²². II. Meşrutiyet'in ilanından sonra kurulan Cemiyet-i Matbuat-ı Osmaniy'e'nin kurucuları arasında yer aldı²³.

Selanikli Tevfik, 1910 yılının başlarında beynindeki rahatsızlığın tedavisi için dostlarının aracılığıyla gönderildiği Viyana'da 17 Nisan 1910'da vefat etti. Na'sı Selanik'e getirilerek burada defnedildi²⁴. Hayatının son yıllarında

18 Hüseyin Cahit'in liseyi okuduğu Dersaadet İdadisi'nde tarih hocalığı için bkz. Hilmi Yücebaş, *Büyük Mücahit Hüseyin Cahit*, Dizerkonca Matbaası, İstanbul 1960, s. 21

19 BOA, *Maarif Nezareti, Mektubi Kalemi*, Dosya nr. 1082, Gömlek nr. 49.

20 Selanikli Tevfik Efendi'nin döneminin tanınmış gazetecileri arasında olduğuna dair birçok tanıklık vardır. Bkz. Sadri Sema, *Eski İstanbul'dan Hatıralar*, 3. Basım, İletişim Yayınları, İstanbul 1994, s. 59, 86, 124; Murat Çulcu, *Osmanlı'da Çağdaşlaşma-Taassup Çatışması*, C. 1, Kastaş Yayınları, İstanbul 1990, s. 177; Reşad Ekrem Koçu, *İstanbul Ansiklopedisi*, C. 9, Koçu Yayınları, İstanbul 1968, s. 4984; Hüseyin Cahid, *Hayat-ı Matbûat* 8, *Sabah*, nr. 3441, 10 Safer 1317/ 18 Haziran 1899, s. 3; Orhan Koloğlu, *Tercümanı Hakikat, Düünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, C. 7, İstanbul 1994, s. 252; Orhan Koloğlu, *Mihran Efendi, Yaşamları ve Yapıtlarıyla Osmanlılar Ansiklopedisi*, C. 2, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 1999, s. 2011; Midhat Sertoğlu, *Mufassal Osmanlı Tarihi Resimli-Haritalı*, C. VI, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2011, s. 3659.

21 Muzaffer Gökman, *İstanbul'u Yaşayan ve Yaşatan Adam Ahmet Rasim*, C. 1, Çelik Gülersoy Vakfı Yayınları, İstanbul 1989, s. 176.

22 Mustafa Ragıp, *Meşrutiyet'ten Önce Manastır'da Patlayan Tabanca*, haz. Rahşan Aktaş, Bengi Yayınları, İstanbul 2007, s. 594.

23 Tarık Zafer Tunaya, *Türkiye'de Siyasal Partiler İkinci Meşrutiyet Dönemi 1908-1918*, C. I, 2. Basım, Hürriyet Vakfı Yayınları, İstanbul 1988, s.488; Hakan Aydın, *Cemiyet-i Matbuat-ı Osmaniy'e: Kuruluşu ve Basında Tartışmalar*, *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, S. 27, 2010, s. 559, 566; Palmira Brummet, *İkinci Meşrutiyet Basınında İmge ve Emperyalizm 1908-1911*, çev. Ayşen Anadol, İletişim Yayınları, İstanbul 2003, s. 67.

24 Diran Kelekyan, *Sabah Gazetesi*, No: 7390, 8 Rebiyülahir 1328/5 Nisan 1326/18 Nisan 1910, s. 1; Çapanoğlu, *age*, s. 115; Gövsâ, *age*, s. 1434; Bursalı Mehmed Tâhir Bey, *age*, s. 371.

geçim sıkıntısı çekmiş ve sefalet içinde yaşamıştı²⁵. Selanikli Tevfik, son olarak Tanin Gazetesinin yazı heyetinde bulunuyordu.²⁶

Hüseyin Cahit Yalçın, hatıralarında: “*Selanikli Tevfik Efendi öğretmenliğinde ve gazeteciliğinde ömrünün sonuna kadar bu yoksunluk ve alçak gönüllülük içinde sürdürdü yaşamını. Sonraları, artık çalışamaz bir duruma düşmüştü. Sanırım öğretmenliğini de almışlardı. O zamanlar Tanin çıkıyordu. Geçmişe saygı duygusuyla Tanin’de başyazarlığı kabul etmesini diledim.*” ifadeleriyle onu Tanin’in yazar kadrosuna dâhil ettiğini belirtir²⁷.

Selanikli Tevfik yaşamının son yıllarında aşırı çalışma, yorgunluk ve hastalığı sebebiyle ellili yaşlarda olmasına rağmen yetmişlik bir ihtiyar gibi görünmekteydi²⁸. Selanikli Tevfik’in döneminin önemli simalarından biri olduğu ve ölümünün Osmanlı toplumu için bir kayıp olduğu hakkında Servet-i Fünûn Mecmuası’nda aşağıdaki yazı çıkmıştır;

“bu Vatan, şu üç senelik Meşrûtiyetimizde, belki de bir yenisini yetiştiremediği hâlde üçü kurşundan (Hasan Fehmi, Ahmed Samim, Zeki Bey’ler), ikisi hastalıktan (Selânikli Tevfik ve Hâlid Bey’ler) beş güzide evlâdını elemler içinde kaybetti. Kaht-ı nûr-ı irfan içinde bocaladığımız şu melâlkâr günlerimizde, bu beş meslekdaşımızın kaafile-i sa’y ve mücâhede’den eksilmesi ne elim bir tecellidir!”²⁹.

25 Hilmi Yücebaş, *Abmet Rasim Aşkları-Hâtıraları Ölümününün 25. Yıldönümünü Münasebetiyle*, Dizerkonca Matbaası, İstanbul 1957, s. 23.

26 Süleyman Kâni İrtem, *Meşrutiyet Doğarken 1908 Jön-Türk İhtilâli*, haz. Osman Selim Kocahanoğlu, Temel Yayınları, İstanbul 1999, s. 222.

27 Benzer bir tanıklık için bkz. Yücebaş, *Büyük Mücabit Hüseyin Cahit*, s. 60. Kitapta Refi Cevat Ulunay’ın 21 Mart 1957’de Milliyet gazetesinde yayınladığı yazısı alıntılanmıştır.

28 Gövsa, *age*, s. 1434; Selânikli Tevfik, *Resimli Türk ve Dünya Meşhurları Ansiklopedisi*, Altın Kitaplar Yayınevi, İstanbul 1962, s. 282-283.

29 Ali Çankaya Mücellidoğlu, “*Son Asır Türk Tarihini Önemli Olayları ile Birlikde*” *Yeni Mülkiye Târîhi ve Mülkiyeliler (Mülkiye Şeref Kitabı)*, C. III, Mars Matbaası, Ankara 1968-1969, s. 408.

Selanikli Tevfik'in Çalıştığı Gazete ve Mecmualar

Selanikli Tevfik Tercüman-ı Hakikat³⁰, Ceride-i Askeriyye, Teâvün-i Aklâm³¹, Osmanlı³², Saadet, Tarik³³, Sabah³⁴ ve Tanin gazetelerinde başmuharrir, muharrir ve idari görevlerde bulundu³⁵. Mahrec-i Aklâm'dan mezun olduktan sonra Tercüman-ı Hakikat gazetesinde gazetecilik mesleğine girdi. Abdurrahman Adil Eren matbuat hatıralarında Selanikli Tevfik'in gazetecilik mesleğine girişini şöyle anlatır:

“Tevfik Efendi, Mahrec-i Aklâm'ı ikmal ettikten sonra Tercüman-ı Hakikate intisâb etmiş, Ahmed Midhat Efendi'nin irşâdatıyla pek çok tevsî-i malûmat eylemiş bir sahib-i kalem idi. Sade ve selis ve pek çabuk yazardı. Fransızca tercümede büyük bir rûsûh ve melekesi var idi. Levand Herald veya Monitör Oryantali eline alır, bir taraftan göz gezdirir, diğer taraftan bilâ-tereddüt ve tevakkuf tercümesini yazar ve istiktâb eder idi. ... Selanikli Tevfik Efendi'nin başlı başına umûr-ı tahririyyesini tedvir ettiği günler eksik değildi.”³⁶

Selanikli Tevfik Efendi'nin gazeteciliğe bağlılığı konusunda Diran Kelekyan da şu ifadeleri kullanmaktadır:

“Fakat bu zât-ı muhteremin en büyük meziyeti mesleği haricinde hiçbir şeref, hiçbir muvaffakiyet aramaması olmuştur. Onun iktidarını, onun

30 Abdurrahman Adil Eren, En Çok Yazı Yazan Türk Muharriri, *Akşam Gazetesi*, 1 Kasım 1936, s. 5; Alpay Kabacalı, *Başlangıcından Günümüze Türkiye'de Matbaa, Basın ve Yayın*, Literatür Yayınları, İstanbul 2000, s. 96-97; M. Nuri İnuğur, *Basın ve Yayın Tarihi*, 5. Basım, Der Yayınları, İstanbul 2005, s. 279-281; Mehmet Tekin, Tercüman-ı Hakikat, C. 40, *DİA*, İstanbul 2011, s. 497-498.

31 Selanikli Tevfik, Teavün-i Aklâm'ı Muallim Naci ile birlikte çıkardılar. Derginin başlığının yanında ikisinin isimleri yer almaktadır. Bkz. *Teâvün-i Aklâm*, 3 Temmuz 1302, Nu: 1, imtiyaz sahipleri: Muallim Naci, Selanikli Tevfik. Erdal Doğan, *Edebiyatımızda Dergüler*, Bağlam Yayınları, İstanbul 1997, s. 218; Erdal Bozdağ, *Muallim Naci'nin Düşünce Dünyası ve Tanzimat Yenileşmesindeki Yeri*, İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Malatya 2020, s. 122-124; Duman, *age*, C. 2, s. 822.

32 Eren, *agm*, s. 5.

33 Nesimi Yazıcı, Tarik, *DİA*, C. 40, İstanbul 2011, s. 94.

34 İnuğur, *age*, s. 275; Selanikli Tevfik'in Sabah Gazetesindeki bir yazısının transkripsiyonu için bkz. İsmail Turan, Edebiyatımıza Yaptığı Katkılar İle Parantez Açan Bir Yazar: Selanikli Tevfik, *Türk Dili*, C. CXVII, S. 813, Eylül 2019, s. 86-87; Selanikli Tevfik, Sakız'a Bir Seyahat, *Türk Dili*, C. CXVII, S. 813, Eylül 2019, s. 86-87; Başmuharrirliği için bkz. Yusuf Kemal Tengirşenk, *Vatan Hizmetinde*, Bahar Matbaası, İstanbul 1967, s. 87.

35 Selanikli Tevfik Efendi'nin Saadet, Sabah ve Tarik gazetelerinde çalıştığına dair bkz. Kelekyan, *agm*, s. 1; Enver Behnan Şapolyo, *Türk Gazeteciliği Tarihi Her Yönüyle Basın*, Güven Matbaası, İstanbul 1969, s. 171.

36 Abdurrahman Adil, *agm*, s. 2. Bu yazının transkripsiyonları için bkz. Pakalın, *age*, s. 106; Çatma, *agm*, s. 645; benzer görüşler için bkz. Şemsettin Kutlu, *Eski İstanbul'un Ünlüleri*, Hürriyet Yayınları, İstanbul 1978, s. 111; Eren, *agm*, s. 5.

şöhretini haiz bir muharririn devr-i sâbıkda büyük maaşlı bir memuriyet kapması işden değil iken, Selanikli Tevfik gazete muharriri, kitab muharriri, muallim olmak haricinde hiçbir emel perverde etmedi. Hiçbir talebde bulunmadı. Kendisine haber gönderdiler. Mahzâ iktidarını takdiren – biraz rahat itsün diye - memûriyet istihsalı teklifinde bulundular. Hakkında bu yolda bir eser-i ihtirâm ibrâz edenlerden biri namusperverliği cümlenin mâlûmu olan ser-kâtib Süreyya Paşa merhûm olmuşıdi. Koca Selanikli kabul itmedi. Günde on beş saat yazı yazmayı, hanesinden matbaaya, matbaadan mekteblere, mekteplerden yine matbaaya koşmayı tercih itdi.³⁷

Selanikli Tevfik'in gazeteciliğe bağlılığı ve hayatının merkezinde yer almasına dair Abdurrahman Adil Eren şu bilgileri vermektedir:

“Midhat efendinin matbaaya gelmediği zamanlar gazeteyi baştan başa Tevfik efendi yazardı. Hattâ efendi hazretlerinin roman tefrikasını bile Tevfik efendi devam ederdi. Çünkü Mithat efendi tefrikayı günbegün yazardı. Ne elde bir program ve ne de yazılmış hazır yazı vardı. Gelmiyeceği günler haber gönderir, “Tevfik efendi roman tefrikasını devam etsin” dedirtirdi. Şayanı hayrettir ki, Tevfik efendi roman tefrikasının hiç ekini belli etmiyerek devam eder, okuyanlar Mithat efendinin zihninden ve Mithat efendinin kaleminden çıkmış zannederlerdi.”³⁸

Selanikli Tevfik, Muallim Naci ile beraber 1886'da Teâvün-i Aklâm mecmuasını çıkardı³⁹. Beşir Fuad'ın mektuplarında bununla ilgili olarak “*Fakat Teâvün-i Aklâm masârifini koruyamadığını Selânikli Tevfik Efendi Muallim Naci Efendi'ye hesap verdiği vakit gördüm. Binâenaleyh bunların satışı dokuz yüz değil belki iki yüzü geçiyordu.*” anlatır ve dönemin basın hayatındaki edebi ilişkilerin ticaretin gölgesinde kaldığını ima eder⁴⁰.

Selanikli Tevfik'in daha öğrenci iken yayınladığı Çekmece mecmuasını “*Edebiyat, fînûn, tarih, tiyatro, hikâyat, letâif ve asar-ı nâfiâyı câmidir.*” başlığı ve mukaddimesinin altına yazdığı “*Mabrec-i Aklâm şakirdânından Selanikli Mehmed Tevfik*” ile 1290/1873-1874 tarihinde 4 cüz olarak çıkarmıştır⁴¹.

37 Kelekyan, *agm*, s. 1. Ayrıca bkz. Çapanoğlu, *age*, s. 114; Tercüman-ı Hakikat Gazetesindeki başyazarların çoğu imzasız olmakla birlikte Ahmet Midhat ve Selanikli Tevfik'in kaleminden çıktıkları hakkında bkz. Orhan Koloğlu, Ahmet Midhat ve Tercüman-ı Hakikat'te Yahudi Sorunu, *Osmanlı Araştırmaları*, S. XIII, İstanbul 1993, s. 11.

38 Eren, *agm*, s. 5.

39 Abdullâh Uçman, Muallim-i Nâci, *DİA*, C. 30, Ankara 2020, s. 313; Duman, *age*, C. 2, s. 822; Naci (Muallim), *Tanzimat'tan Bugüne Edebiyatçılar Ansiklopedisi*, C. II, 3. Baskı, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2010, s. 728.

40 Beşir Fuad, *Şiir ve Hakikat Yazılar ve Tartışmalar*, haz. Handan İnci, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 1999, s. 504; *İlk Türk Materyalist Beşir Fuad'ın Mektupları*, haz. C. Parkan Özturan, Arba Yayınları, İstanbul 1989, s. 74.

41 Duman, *age*, C. 1, s. 223.

Selanikli Tevfik çıkardığı başka bir dergi Ramazan ayına mahsus olarak ilk sayısı 2 Ramazan 1306/2 Mayıs 1889 tarihinde çıkan Ezhâr-i Ramazan ismiyle musavver bir mecmua⁴² ve haftalık olarak Letâif-i Âsâr mecmuasını çıkardı⁴³.

Selanikli Tevfik'in "*Seyyabî, fennî, cenânî, ablâkî romanlardan müteşekkildir. Haftada iki defa neşredilir roman mecmuasıdır. Müessis ve nâşiri Tercümân-ı Hakikat başmuharriri Selanikli Tevfik*" tanıtımıyla 1312/1317-1894-1900 "Roman Cüzdanı" adıyla haftalık olarak çıkarttığı mecmuada Fransızca roman çevirileri yayımlamıştı⁴⁴.

Selanikli Tevfik Efendi'nin idaresi altında 56 sayı çıkan mecmualardan biri de Mecmua-i Edebiyye'dir⁴⁵. Dergi haftalık olup ilk sayısı 3 Temmuz 1322/16 Temmuz 1906'da çıkmış, Muallim Naci 22. sayıda mecmuadan ayrılmış ve Selanikli Tevfik dergi kapanana kadar devam ettirmiştir⁴⁶. Hüseyin Cahit, Sabah gazetesinde bu derginin yayın hayatına başladığını dair "Hayat-ı Matbûat" adıyla yayınladığı dizi yazısının sekizincisinde aşağıdaki bilgileri vermektedir:

"Haftalık cerâid ve resâile yeni bir refik daha inzımâm etdi: Mecmua-i Edebiye. Umûr-ı idâre ve tahrîriyesine Selanikli Tevfik Efendi'nin nezaret etmekte olması mükemmeliyeti, nâmûs ve haysiyeti hakkında kuvvetli bir delildir. Selanikli Tevfik namı matbûat-ı Osmanîye'de şâyan-ı hürmet bir kıdem kazanmışdır. Bâhusus âlem-i matbûatda bunca senelik gayret ve gûşîş ile beraber nâmûs-ı kalemiyyesine bâis-i şeyn olabilecek bir lekeden muarrâ olması bütün bütün şâyan-ı takdir bir muvaffakiyettir.⁴⁷"

42 Ferit Devellioğlu, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat*, 25. Baskı, Aydın Kitabevi, Ankara 2008, s. 246; Duman, *age*, C. I, s. 291, 450.

43 Duman, *age*, C. I, s. 499-501.

44 Duman, *age*, C. II, s. 707. 96 sayı çıkan Roman Cüzdanı Mecmuası hakkında bkz. Gül Durmaz, Tanzimat Döneminde Tercüme Roman Tartışmaları ve Edebiyatımızın İlk Roman Dergisi: Roman Cüzdanı, *Roman Kabramanları*, Ekim/Aralık, S. 12, 2012, s. 150-153; Aynı yazar, Tanzimat Döneminde Tercüme Roman Tartışmaları ve Edebiyatımızın İlk Roman Dergisi: Roman Cüzdanı III, *Roman Kabramanları*, Ocak/Mart, S. 13, 2013, s. 188-191; Aynı yazar, Tanzimat Döneminde Tercüme Roman Tartışmaları ve Edebiyatımızın İlk Roman Dergisi: Roman Cüzdanı III, *Roman Kabramanları*, Nisan/Haziran, S. 14, 2014, s. 192-195.

45 Ağâh Sırrı Levend, *Şemsettin Sami*, Can Yayınları, İstanbul 2010, s. 67; Duman, *age*, C. I, s. 291, 450; Tevfik, Selanikli, *Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi*, C. 8, İstanbul: Dergâh Yayınları, İstanbul 1976, s. 330; Kübra Özdemir, *Mecmua-i Edebiyye'de Edebi Tenkit (1899-1900)*, Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Balıkesir 2019, s. 19.

46 Fevziye Abdullah Tansel, Muallim Naci İle Rezaizâde Ekrem Arasındaki Münakaşalar ve Bu Münakaşaların Sebep Olduğu Edebî Hâdisler, *Türkiyat Mecmuası*, C. X, İstanbul 1953, s. 176.

47 Hüseyin Cahit, Hayat-ı Matbûat 8, *Sabah Gazetesi*, nr. 3441, 10 Safer 1317/19 Haziran 1899, s. 3.

Selanikli Tevfik “*fennî, edebî, seyâhat, terâcîm-i alvâl ve mizah gazetesi*” başlığı ile haftalık olarak 7 Ağustos 1324/20 Ağustos 1908 tarihinde Mir’ât-ı Âlem’de⁴⁸ yazmış; Osmanlı⁴⁹, İntibah⁵⁰, Çekirge⁵¹ ve Kamer⁵², Gülşen⁵³, Şafak⁵⁴, Malûmat⁵⁵, Mütâlaa⁵⁶, Resimli Kitab⁵⁷, Çocuklara Rehber⁵⁸ Kevkebül’ilm⁵⁹, Musavver Fen ve Edeb Mecmuası⁶⁰, Mekteb Mecmuası⁶¹ vb. gazete ve mecmualarında idareci ve yazar olarak yer almıştır.

-
- 48 Duman, *age*, C. I, s. 580.
- 49 Türkçe-Fransızca basılan Osmanlı Gazetesini Ahmet Mithat Efendi çıkarmakta ve Selanikli Tevfik’in yazarları arasında bulunduğu dair bkz. Münir Süleyman Çapanoğlu, *İdeal Gazeteci, Efendi Babamız Ahmet Mithat*, Gazeteciler Cemiyeti Yayınları, İstanbul 1964, s. 7; Hasan Duman, *İstanbul Kütüphaneleri Arap Harfli Süreli Yayınlar Toplu Kataloğu 1828-1928*, IRCICA Yayınları, İstanbul 1986, s. 311; aynı yazar, *Başlangıçından Harf Devrimine Kadar*, C. 2, s. 661.
- 50 Muharririn-i Osmaniye’den Selanikli Tevfik Bey’in çıkardığı günlük gazete için bkz. Ali Birinci, Meşrutiyet Matbuatı (1324-1325) III, *Kebikeç İnsan Bilimleri İçin Kaynak Araştırmaları Dergisi*, S. 4, Ankara 1996, s. 41.
- 51 Duman, *age*, C. I, s. 223.
- 52 Duman, *age*, C. I, s. 464.
- 53 Nurullah Bulut, *Ara Nesil Dönemi Yazarlarının Edebi Yazılarının Yeni Harflere Aktarılması ve Tablîli*, Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Isparta 2018, s. 167; Hafize Bakay, *Ara Nesilde Üç Mecmuası (Güneş, Gülşen, Şafak) Üzerine Bir İnceleme ve Seçilmiş Metinler*, Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Sivas 2016, s. 63.
- 54 Bulut, *agt*, s. 169; Bakay, *agt*, s. 63.
- 55 Bulut, *agt*, s. 177.
- 56 Ahmet İhsan Kaya, “*Mütâlaa Gazetesi*”-İnceleme, *Fibrîst, Seçme Metinler*, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Erzurum 1998, s. 52; Oğuzhan Davut İslamoğlu, *Mütâlaa Mecmuası Tablîli Fibrîst, İnceleme, Metinler*, Karadeniz Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Trabzon 2000, s. 63; Cengiz Şişman, *Susukunluğun Yükü Sabatay Sevi ve Osmanlı-Türk Dönemlerinin Evrimi*, çev Ahmet Demirhan, Doğan Egmont Yayınları, İstanbul 2016, s. 286.
- 57 Serkan Canseven, *Resimli Kitab (1908-1913) Sosyal, Kültürel ve Siyasî Açardan Döneme Bakışının İncelenmesi*, Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Manisa 2000, s. 27, 318-321; *Resimli Kitab*, haz. Arslan Tekin, Ahmet Zeki İzgöer, TTK Yayınları, Ankara 2017,
- 58 1897-1900 tarihleri arasında 173 sayı çıkan Çocuklara Rehber mecmuasında Selanikli Tevfik’in Fen, Ticaret, Akıl ve Zekâ, Sa’y-ü İkdâm, Hikmet başlıklı neşriyatı için bkz. Fevziye Abdullah Tansel, *Çocuklar İçin Dinî Şiirler*, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara 1961, s. x; Merve Kar, *Çocuklara Rehber Mecmuası (İnceleme, Tablîli Fibrîst, Seçme Yazılar)*, Yıldız Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2020, s. V, 54, 63, 74-75, 130, 280.
- 59 Canan Kaya, *Birinci Meşrutiyet Döneminde Yayınlanan Kevkebül’-İlm, Berk, Sebat ve Sıraç Mecmuaları Üzerine Bir İnceleme ve Seçilmiş Metinler*, Sivas Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Sivas 2018, s. 34, 55, 89, 108, 139.
- 60 Abdurrahman Kolcu, *Musavver Fen ve Edeb Mecmuası (İnceleme, Tablîli Fibrîst ve Seçme Metinler)*, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Erzurum 2004, s. 33, 157.
- 61 Cem Şemş Tümer, *Mektep Mecmuası Tablîli Fibrîst-İnceleme-Seçilmiş Yazılar*, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Erzurum 1994, s. 39.

Selanikli Tefvik, Tercüman-ı Hakikat'in rüşdiye öğrencileri için haftalık olarak 26 sayı çıkan dergisinin de idari işlerinden sorumlu kişisi olup bu dergiye şiirler yazmıştır⁶². Refi Cevat Ulunay gazetecilikle ilgili hatıralarında Selanikli Tefvik için “şeyhülmuhammadî” olarak bahsetmektedir⁶³.

Selanikli Tefvik Efendi hastalığı ileri aşamaya gelinceye kadar geçen süre içerisinde çok çeşitli konularda makaleler, tercüme ve tefrikaları gazete ve mecmua sütunlarını doldurmuştu⁶⁴. Döneminin çeşitli gazete ve mecmualarında başmuharrir ve muharrir olarak tarih, siyaset, edebiyat ve o zamanın tartışma konuları üzerinde binlerce yazı yazmıştır⁶⁵.

Bu yazılara bir örnek olarak Selanikli Tefvik'in Ahmed Midhat Efendi'nin Tercüman-ı Hakikat'ta çıkan bir yazısında iktisat karşılığı kullandığı Fransızca “ekonomi” kelimesini üzerinden Batıdan alınacak kavramlardaki kelimeler ve dil üzerine yapılan tartışma gösterilebilir⁶⁶.

Selanikli Tefvik'in Telif Eserleri

Selanikli Tefvik Efendi döneminin birçok yazarı gibi üretken bir yazar ve mütercimdi. Selanikli Tefvik, gazete ve mecmualardaki yazılarının yanında tarih, edebiyat, eğitim ile ilgili kitaplar yazmıştır⁶⁷.

Selanikli Tefvik Efendi'nin Mir'at-ı Vukû'ât-ı Harbiye, Musavver Islâhât-ı Osmâniye Tarihi, Muhtasar Târîh-i Osmânî, Nevsâl-i Askerî, Sabah'ın Kış Geceleri Eğlencesi Musavver Hindistan Seyâhatnâmesi⁶⁸, Mükemmel Elif-

62 Sena Küçük, İlk Türkçe Çocuk Dergileri ve “Çocuklara Mahsus Gazete”, *Selçuk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, S. 24, 2010, s. 225, 234; Duman, *age*, C. II, s. 843.

63 Cemaleddin Bildik, Gazeteciliğe Nasıl Başladılar?, *Akşam Gazetesi*, 12 Mayıs 1948, s. 5.

64 Gövsa, *age*, s. 1434; Selanikli Tefvik'in mektep binaları ile mektep kitapları hakkındaki 5 Teşrinievvel 1908 tarihli Sabah gazetesindeki yazısı için bkz. İskit, *age*, s. 102-103.

65 Mesela edebiyatta “Klasikler” konusunda Selanikli Tefvik, Hacı İbrahim Efendi, Ahmet Mithat, Muallim Naci, Kemalpaşazade Sait Bey, Ebüzziya arasında gazete ve mecmualarda geçen tartışmalar yapmıştır. Bkz. Enginün, *Yeni Türk Edebiyatı Tanzimat'tan Cumhuriyet'e (1839-1923)*, 5. Basım, Dergâh Yayınları, İstanbul 2010. s. 749.

66 H. Sabahattin Payzın, Yüz Yıl Öncesinde Dil Tartışması: İktisat mı, Ekonomi mi?, *Tarih ve Toplum*, S. 9, Eylül 1984, s. 14-15, aynı yazar, *Tarihte Dil, Yazı, Bilim ve Toplum*, Doğruluk Matbaacılık, İzmir 1992, s. 240.

67 Ara Nesil edebiyatçıları arasında sayılanlardan biri de Selanikli Tefvik Efendi'dir. Bkz. Necat Birinci, *Menemenlizâde Mehmed Tahir*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1988, s. 55; aynı yazar, Ara Nesil Edebiyatı, *Osmanlı Kültür ve Sanat*, ed. Güler Eren, C. 9, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 1999, s. 767; aynı yazar, Ara Nesil, *Türk Edebiyatı Tarihi*, C. 3, ed. Talât Sait Halman vd., Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, İstanbul 2007, s. 98; Mahmut Babacan, *Ara Nesil'de Tenkid*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul 1993, s. VI; Orhan Okay, *Batılılaşma Devri Türk Edebiyatı*, 2. Basım, Dergâh Yayınları, İstanbul 2010, s. 134.

68 Selanikli Tefvik, *Sabah'ın Kış Geceleri Eğlencesi Musavver Hindistan Seyâhatnâmesi*, Mihran Matbaası, İstanbul 1318. Kitabın transkripsiyonu için bkz. Nadeem Javed, *Selanikli Tefvik'in*

bâ-yı Osmânî⁶⁹, Yeni Elif-bâ ve Tekmül-i Kırâ'at⁷⁰, Bir Şehidin Vasiyeti⁷¹, Kânûn-ı Esâsî ve Meclis-i Meb'ûsân Târîhi, Bir Kadının Tedbiri⁷², Yâdigâr-ı Seyâhat, Mecmua-i Letâif, Çanta⁷³, Midhat Paşa'nın Son Seneleri başlıkları ile telif eserler yazmıştır.

Selanikli Tevfik'in Çeviri Eserleri

Selanikli Tevfik, yaşadığı dönemin önemli mütercimleri arasında yer almaktadır⁷⁴. Abdurrahman Adil, yukarıda verdiğimiz alıntıda onun "Fransızca tercümede büyük bir rûsûh ve melekesi var idi. *Levand Herald* veya

-
- (1860-1910) *Hindistan Seyahatnamesi*, (Metin-İnceleme-İndeks), Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2019. Ayrıca eserle ilgili değerlendirmeler için bkz. H. Dilek Batıslam, Musavver Hindistan Seyahatnamesi, *Toplumsal Tarih*, S. 48, Aralık 1997, s. 62-64; Alparslan Oymak, Hindistan'a Türkiye'den Bakmak, *International Journal of Languages Education and Teaching*, December 2015, Volume 3, Issue 3, s. 71-85; Oğuz, *agm*, s. 959-1002.
- 69 Selanikli Tevfik, *Mükemmel Elif-bâ-yı Osmânî*, Kitabçı Arakel, İstanbul 1328.
- 70 Selanikli Tevfik, *Yeni Elif-bâ ve Tekmül-i Kırâ'at*, İkinci Tab', A. Asaduryan Şirket-i Mürettebiyye Matbaası, Dersaadet 1320.
- 71 Selanikli Tevfik, *Bir Şehidin Vasiyeti*, Tercümân-ı Hakikat Matbaası, İstanbul 1315. Bu kitapta 1897 Türk-Yunan Savaşında şehit olan Abdülezel Paşa'nın şehit olması üzerine onun hakkında bazı bilgiler ve 29 kıtadan oluşan bir şiir vardır. Eser hakkında daha fazla bilgi için bkz. Erol Ülgen, 1897 Türk-Yunan Savaşı'nın Ünlü Komutanlarından Şehit Abdülezel Paşa (1828-1897), Hayatı ve Hakkında Yazılan Şiirler, *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı-Belleten*, S. 42, Ankara 1994, s. 169-203; M. Orhan Bayrak, "Osmanlı Tarihi" *Yazarları*, Milenyum Yayınları, İstanbul 2002, s. 313.
- 72 Selanikli Tevfik, *Bir Kadının Tedbiri*, Mahmud Beğ Matbaası, Dersaadet 1312.
- 73 Gövsa, *age*, s. 1434; Pakalın, *age*, s. 107.
- 74 İsmail Habib, *Avrupa Edebiyatı ve Biz Garpten Tercimeler*, C. II, Remzi Kitabevi, İstanbul 1941, s. 128, 135, 245, 248, 251, 253-255; Cevdet Perin, *Tanzimat Edebiyatında Fransız Tesiri*, Pulhan Matbaası, İstanbul 1946, s. 215, 217, 219, 221-222, 224-225; Zeynep Kerem, *1862-1910 Yılları Arasında Victor Hugo'dan Türkçeye Yapılan Tercüme Üzerinde Bir Araştırma*, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul 1978, s. 14, 376; Ayşe Banu Karadağ, Türk Çeviri Tarihimizde "Mütercim" Selanikli Tevfik, *Turkish Studies*, V. 8/10, 2013, s. 355-363; Hasan Anamur, *Başlangıçtan Bugüne Fransızcadan Türkçeye Yapılmış Çeviriler İle Fransız Düşünürler, Yazarlar, Sanatçılar Üzerine Türkçe Yayınları İçeren Bir Kaynakça Denemesi*, Gündoğan Yayınları, İstanbul 2014, s. 182, 249, 350, 516, 951, 997, 1013, Tevfik, Selanikli, *Türk Ansiklopedisi*, C. 31, MEB Yayınları, Ankara 1982, s. 152; Tevfik, Selanikli, *Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi*, C. 8, İstanbul: Dergâh Yayınları, İstanbul 1976, s. 330; Bursalı Mehmed Tâhir Bey, *Osmanlı Müellifleri*, C. 2, haz. A. Fikri Yavuz, İsmail Özen, İstanbul: Meral Yayınevi, İstanbul 1972, s. 371; Erol Üyepazarcı, *Korkmayınız Mister Sherlock Holmes! Türkiye'de Polisiye Romanın 125 Yıllık Öyküsü (1881-2006)*, Oğlak Yayınları, İstanbul 2008, s. 530, 535-536; aynı yazar, II. Abdülhamid'in Çevirttiği Polisiye Romanlar, *Müteferrika Kitabiyat Dergisi*, S. 28, Kış 2005-2, s. 30; Ahmed Rasim, *Matbúat Hâtıralarından Muharrir, Şâir Edib*, haz. Ali İhsan Kolcu, Salkımsöğüt Yayınları, Erzurum 2016, s. 147; M. Sabri Koz, Jules Verne'nin Türkçedeki Serüveni/Seçme Kaynakça, Kitap-lık, S. 44, Kasım-Aralık 2000, s. 151-160; F. Özlem Bay, *Fransız Edebiyatından Yapılan İlk Edebi Çeviriler Üzerine Analitik Bir Uygulama (1860-1900)*, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara 2013, s. 91, 117; Hakan Yekbaş, Tevfik, Mehmed Tevfik, Selanikli, <http://teis.yesevi.edu.tr/madde-detay/tevfik-mehmed-tevfik-selanikli> erişim tarihi: 14.04.2022; Enginün, *age*, s. 181-182.

Monitör Oryantali eline alır, bir taraftan göz gezdirir; diğer taraftan bilâ-tereddüüt ve tevakkuf tercümesini yazar ve istiktâb eder idi. Bununla beraber Selanikli Tevfik Efendi kendi nam ve hesabına romanlar tercüme etmeye yine vakit buluyor idi.⁷⁵” sözleriyle Fransızca’ya olan hâkimiyetini belirtir.

Selanikli Tevfik’in Fransızcaya olan hâkimiyeti için başka bir tanıklığı da Yusuf Kemal Tengirşenk anlatır: “*Selanikli Tevfik Bey’in kendine mahsus meziyetleri vardı. Bir ara Paris’ten Vello adlı bir gazete geldi. Bunda Paris’e gitmiş Türk pehlivanlarının güreşleri yazılı idi. Bu gibi şeylerin tercümesi benim vazifem olduğu için bana verdiler. İmkan yok yapamadım. Dikran Kelekyan da işin içinden çıkamadı. Nihayet Selanikli Tevfik Bey geldi. Aşağı yukarı ancak o yapabildi.*”⁷⁶

Selanikli Tevfik, Victor Hugo’dan çevirdiği Klod Go tercümesinin ifade-i mütercim başlıklı mukaddimesinin “haşiye” kısmında kendi çeviri anlayışını anlatır. Bu mukaddimede milli ahlâk için çevrilecek eserin adaba aykırı bölümlerin metinden sansürlenmesi konusundan bahseder. Onun bu mukaddimesi, Menemenlizâde Tâhir Bey’in Klod Go tercümesine⁷⁷ yaptığı olduğu sanşüre de bir eleştiridir.⁷⁸

“Tâhir Beğ Efendi, kitabın ahlâk ve efkâr-ı milliyemize tevâfuk etmeyen yerlerinin tercümesinden ise lisânımızda bulunmamasını hayırlı görmüş olduklarını mukaddimelerinde beyan buyuruyorlar. Biz ise kitabın hiç bir fıkrasını tayı etmeğe lüzum görmedik, bilâkis her bir fıkrasını aynen tercüme eyledik. Kitap zaten meyânında intişâr itdiği kavm için değil ebnây-ı beşerden bir biçârenin sergüzeşt-i musîbet meâlîni âlem-i insaniyete ilâm için yazılmışdır. İçinde âdâtımıza tevâfuk iden veya itmeyen mütâlaâtın kabûl veya reddi mütercimine âid değildir. Fi 5 Ramazan sene 1303/7 Haziran 1886”⁷⁹

Selanikli Tevfik’in Fransızcaya hâkimiyeti ve ustalığına dair Suut Kemal Yetkin, tercüme hakkında yazdığı bir yazıda ona ait çeviriyi zevkle

75 Abdurrahman Adil, *agm*, s. 2.

76 Tengirşenk, *age*, s. 88.

77 Hava Büyükdereci, “*Gayret Dergisi*” (*Fibrîst ve Metinler*), Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Erzurum 2001, s. 47-49, 54-56, 63-65.

78 Nesime Ceyhan, Romanla Tanışan Neslin Tercüme Tekniği ve Tenkidine Dâir Tartışmaları, *Türkbilgi*, S. 14, 2007, s. 45; Emrullah Yakut, *Feridi’nin Manzum Hafız Divanı Tercümesi (İnceleme-Metin)*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul 2015, s. 1-2; Gülbahar Akçakale, *Tanzimat Döneminde Yayınlanan Tercüme Roman Mukaddimeleri Üzerine Bir İnceleme (1860-1896)*, Manisa Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Manisa 2021, s. 106.

79 Victor Hugo, *Klod Gö [yani Obur Klod]*, mütercimi Selanikli Tevfik, Matbaa-i Ebuzziya, Kostantiniye 1303/1885, s. 6; Ceyhan, *agm*, s. 45.

okuduğundan sitayişle bahseder⁸⁰. Selanikli Tevfik şöhretinin çoğunluğunu yapmış tercümelemler ile kazanmıştı⁸¹.

Selanikli Tevfik'in tercümelemleri arasında⁸² Eugène Sue'den Serseri Yahudi; Edmond Tarbé'den Katil Bernar; Victor Hugo'dan Klod Gö [yani Obur Klod]; Georges Ohnet'den Serj Panin; Fortuné Du Boisgobey'den Mösyö Lökok'un İhtiyarlığı; Jules Mary'den Menfur Roje, Câzibeli; Xavier de Montépin'den Paris Fâciaları, La Vikontes Jermen, Bir Vasiyetname; Jules Verne'den Seyahati Fevkalade: Üç Rus ve Üç İngiliz'in Seyâhati-Cenûbî Afrika'da Seyâhati, Elmaspâre, Şehr-i Sâbih; Eugène Chavette'den Dilber Elit/Allit; Louis Noir'den Meş'um Misafirhane, Sevdâ Fâciaları; Pierre Zaccane'dan 7 Numaralı Hapishâne Odası; Louis Jacolliot'dan Değirmen Cinâyeti; Henri Chabrilat ve Paul D'Ivo'dan Mösyö Lavared'in Kırk Beş Parası; Alexandre Dumas Pere'den Korkunç Sefine, Müthiş Korsanlar; Guy De Maupassant'dan Cazibeli Kız; Thomas Mayne-Reid'ten Amerika'da Çöl Avcıları⁸³; Voltaire'den Yıldızdan Yıldıza Seyahat; İlm-i Eşya⁸⁴, Friedrich W. Hackländer'den Prusya'da Askerlik Âlemi⁸⁵ bulunmaktadır.

Selanikli Tevfik'in Tarihçiliği

Selanikli Tevfik'in tarihçiliği ve çalışmaları “*Salname-i Servet-i Fünûn*”da “*bilhassa tarib-i Osmani'nin tedkik ve mütalaasına çalışmış ve bu hususta cidden*

-
- 80 Suut Kemal Yetkin, Eski Bir Tercüme-yi Okurken, *Ülkü Milli Kültür Dergisi*, S. 3, 1 İkinciteşrin 1941, s. 8; aynı yazar, *Edebiyat Konuşmaları*, Remzi Kitabevi, İstanbul 1960, s. 41-43.
- 81 Mustafa Nihat Özön, *Metinlerle Muasır Türk Edebiyatı Tarihi*, Devlet Matbaası, Ankara 1934, s. 332; Hıfzı Tevfik Gönensay, *Tanzimattan Zamanımıza Kadar Türk Edebiyatı Tarihi*, Remzi Kitabevi, İstanbul 1949, s. 112, 207.
- 82 Eshabil Bozkurt, Ayşe Banu Karadağ, II. Abdülhamid Dönemi Roman Çevirileri, *Rumelide Dil ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi*, S. 3, 2015, s. 46, 74-75. (43-77); Sıddıka Dilek Yalçın, *XXIX. Yüzyıl Türk Edebiyatında Popüler Roman*, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara 1998, s. 212-213, 219-221, 224-225, 230-231, 241, 247, 252-254, 257, 265, 270, 291, 300, 303, 313, 318, 320.
- 83 Selanikli Tevfik'in çevirdiği bu kitabın yazarın sadece baş harfleri M. R. olarak verilmiştir. Kitabın yazarı Thomas Mayne-Reid'tir (1818-1883). Selanikli Tevfik bu kitabı Fransızcasından çevirmiştir. Kitabın Fransızca adı Thomas Mayne-Reid, *Les Chasseurs De Chevelures*, Émile de La Bédollière, Publié Par Gustave Barba, Librairie-Éditeur, Paris 1883. Günümüz Türkçesi ile yayını için bkz. Mayne Reid, Selanikli Tevfik, *Amerika'da Çöl Avcıları*, çev. Murat Dursun Tosun, Depo Print Dijital, 2022.
- 84 Orijinal ismi Leçons des Choses olan kitap için bkz. Çağrı Uğur, *Osmanlı'da Bilimsel Tercüme Faaliyetleri: Envanter ve Analiz*, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara 2018, s. 174.
- 85 Can Eyüp Çekiç, *Hamidian Epic: War Literature The Late Nineteenth Century Ottoman Empire*, Bilkent Üniversitesi Ekonomi ve Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara 2016, s. 149.

kesb-i ihtisas eylemişti. Meşrutiyetten sonra birkaç cüzünü neşrine muvaffak olduğu "Tarih-i Islahat-ı Osmaniye" iyi bir delildir." cümleleriyle övülür⁸⁶.

Hayreddin Bey, "Tarih-i Islahat-ı Osmaniye" isimli eseri üzerinden Selanikli Tevfik'in tarihçiliğini aşağıdaki gibi değerlendirmektedir:

"Eski ve çok değerli hocam Selanikli Tevfik Efendi merhum, milletin konuşma ve yazma hürriyeti üzerine [Tarih-i Islahât-ı Osmanîyye] adında gayet kıymetli, konuya hakim ve zengin muhtevalı bir eser yazmaya ve yayınlamaya başlamıştı. Tarihimizin ayaklı bir kütüphanesi olan Tevfik Efendi bu güzel eserini, yazılmış olan bütün tarihi eserleri araştırarak ve meşhur yabancı yazarların bizimle alakalı yayınladıkları eserleri inceleyip eleştirerek tamamlayacaktı. Bu azim ve kararlılığı kitabının yazılmış olan ilk kısımlarındaki tenkit ve ispatlardan anlamak mümkündür. Ne acı ki ömrü yetmedi."⁸⁷

Selanikli Tevfik, gazete ve mecmualardaki yazılarının yanında tarih, edebiyat, eğitim ile ilgili kitaplar yazmış ve birçok Fransızca roman ve farklı konulara ait kitapları Türkçeye tercüme etmiştir⁸⁸. Selanikli Tevfik Efendi'nin Mir'at-ı Vukû'at-ı Harbiyye⁸⁹, Musavver Islâhât-ı Osmâniyye Tarihi⁹⁰, Muhtasar Târîh-i Osmânî⁹¹, Nevsâl-i Askerî⁹², Kânûn-ı Esâsî ve Meclis-i

86 İsmail Subhi ve Mehmed Fuad, *age*, s. 326; Pakalın, *age*, s. 106; Çapanoğlu, *age*, s. 111-116. Kırım Harbi müellifi Hayrettin Bey, Tevfik Bey'in tarihçiliği için "*Muhterem hocam Selanikli Tevfik Efendi, bana önemli şark meselelerinin Senyiboz'dan ıktibas suretiyle, tarihe giriş olmak üzere kaleme alınmasını tavsiye etmişti.*" ifadeleriyle görüşlerini belirtir. Bkz. Hayrettin Bey, *Kırım Harbi*, haz. Şemsettin Kutlu, Tercüman 1001 Temel Eser Yayınları, İstanbul ty., s. 34; bu yazının transkripsiyonu için bkz. Eyüp Baş, *Osmanlı Tarih Yazarlarında Sorumluluk Bilinci*, İlâhiyât Yayınları, Ankara 2006, s. 162. Süleyman Kâni İrtem, *Yıldız ve Jön Türkler İttihat-Terakki Cemiyeti ve Gizli Tarihi*, haz. Osman Selim Kocahanoğlu, Temel Yayınları, İstanbul 1999, s. 17.

87 Hayreddin Bey, "*Vesâik-i Tarihîyye ve Siyasiyye*" *Belgelerin Dilinden Osmanlı ve Avrupa*, haz. İshak Keskin, Ali Ahmetbeyoğlu, Selis Kitaplar, İstanbul 2008, s. 296.

88 Ahmet Mithat Efendi, *Musahabat-ı Leyliye: İnceleme ve Tefrika-Kitap Karşılaştırmalı Latin Harflerine Aktarım*, haz. Nuran Özlük, Hiperlink Yayınları, İstanbul 2013, s. 30, 32, 60, 82, 310.

89 Selanikli Tevfik, *Mir'at-ı Vukû'at-ı Harbiyye*, Tercüman-ı Hakikat Matbaası, İstanbul 1315.

90 Selanikli Tevfik, *Musavver Islâhât-ı Osmâniyye*, Selanik Matbaası, Dersaadet 1326.

91 Selanikli Tevfik, *Muhtasar Târîh-i Osmânî*, Cild-i Evvel, Matbaa-i Kütübhaneye-i Cihân, Dersaadet 1322.

92 Selanikli Tevfik, *Nevsâl-i Askerî*, Saryan Matbaası, Dersaadet 1321. Eserin transkripsiyonu için bkz. Yücel Çelik, "*Nevsâl-i Askerî*" *Kitabının Transkripsiyonu*, Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Gaziantep 2013.

Meb'ûsân Târîhi⁹³, Yâdigâr-ı Seyâhat⁹⁴, Midhat Paşa'nın Son Seneleri⁹⁵ başlıkları altında tarih ile ilgili eserleri vardır.

Selanikli Tevfik'in rüşdiyeler için yazdığı Muhtasar Târîh-i Osmânî kitabı S. A. Somel'e göre Türk etnik kimliğinin daha güçlü vurgulandığı ve Türk milliyetçiliğinin açıkça sergilendiği bir kitaptır. Somel'e göre Selanikli Tevfik sadece Osmanlı hanedanının Türk kökenlerini anlatmakla kalmaz, Türk halkının yüceliğini de vurgular. Ona göre Türklerin dünya tarihindeki önemini vurgulayan bu örnek Mutlakiyet devri tarih ders kitapları arasında istisna teşkil eder⁹⁶. Selanikli Tevfik bu kitabında şu ifadeleri kullanır:

“Sevgili büyük pâdişâhımızın cedd-i âlâları ve pâdişâhın bizim gibi kulu olanların büyük babaları “Türk” nâmı verilen bir şanlı kavme mensûbdurlar. Bu Türk kavmi Asya kıtasının orta cihetlerinde (Altay) Altun dağları civarında zuhûr etmişler. Türk kavmi diğer kavimler arasında yiğitlik, güzel huyluluk, güzellik ile şöhret almışdır; meşhûr Oğuz Han bu kavmin en meşhûr hükümdâridir. Oğuz Han zamânından itibaren Türk kavminin nâmı etrâfa yayılmağa başladı.”⁹⁷

Hayatının neredeyse tamamını II. Abdülhamid'in saltanatı altında yaşayan ve yayıncılık faaliyetlerinde bulunan Selanikli Tevfik, bu döneme ait bir günlük tuttuğu ve bunları daha sonra imha ettiği hatıralarda anlatılmaktadır. Buna göre günlükler, Tevfik Efendi'nin Nuru Osmaniye civarında ikamet ettiği evinin zaptiyelerce basılacağını haber alınca çareyi su sarmıcına atmakta görmüş, sürgün ve hapis cezası almaktan da bu sayede kurtulmuştu⁹⁸.

Selanikli Tevfik'in Kişiliği

Selanikli Tevfik Efendi'nin hayatı hakkında çalışma arkadaşları ve dönemin tanıklarının vermiş olduğu bilgiler, onun kişiliği ve karakteri hakkında faydalı

93 Selanikli Tevfik, *Kânûn-ı Esâsî ve Meclis-i Meb'ûsân Târîhi*, Karabet Matbaası, İstanbul 1324-1326. Kitabın künyesi için bkz. Seyfettin Özege, *Başış Kitapları Kataloğu*, C. 1-2, haz. Ali Bayram, M. Sadi Çöğenli, Atatürk Üniversitesi Kütüphanesi Yayınları, Erzurum 1978, s. 364.

94 Selanikli Tevfik, *Yâdigâr-ı Seyâhat*, Matbaa-i Ebüzziya, Kostantiniyye 1316.

95 İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Midhat Vê Rüştiî Paşaların Tevkiplerine Dâir Vesikalar*, 2. Baskı, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1987, s. 64; Sertoğlu, *age*, s. 3255. Aynı isimle başka bir kitap için bkz. A. Faik Selanikli, *Matem-i Millet'ten Birkaç Yaprak yahut Mithat Paşa'nın Son Seneleri*, Selanik Matbaası, Selanik, ty.

96 Selçuk Akşin Somel, *Osmanlı'da Eğitimin Modernleşmesi (1839-1908) İslâmlaşma, Otokrasi ve Disiplin*, çev. Osman Yener, 2. Basım, İletişim Yayınları, İstanbul 2015, s. 252-253; Arzu M. Nurdogan, II. Abdülhamid Döneminde İlköğretim Okullarındaki Ders Kitapları ve Tarih Öğretimi, *Turkish History Education Journal*, 3 (2), 2014, s. 98-99.

97 Selanikli Tevfik, *Muhtasar Târîh-i Osmânî* [Mekâtib-i Rüşdiye Programına Tevfikân Tahrîr Olunmuşdur], Cild-i Evvel, Matbaa-i Kütübhaneye-i Cihân, Dersaadet 1322/1904, s. 3.

98 İrtem, *age*, s. 17-18.

bilgiler sunmaktadır. Öncelikle o yorulmak bilmez bir işkoliktir. Gazetecilik ve yazarlık mesleğine başladığı tarihten çalışamaz duruma gelinceye kadarki sürece kadar durmadan çalışmıştır. En yakın çalışma arkadaşlarından olan Diran Kelekyan Efendi onun ölümü üzerine yazdığı anma yazısında:

“Tevfik bir mürebbi-i avam *Vulgarisateur* idi. Ulûmu, fûnûnu, edebiyatı, mebâhis-i ahlâkiyyeyi en az terbiye görmüş fikirlerin bile hazm edebileceği sûrete vaz’ ider, öylece yazar, bu sûretle irfân-ı umûmiyyenin tezâyüdü nokta-i nazarından mühim hizmetler ibrâz eyledi. Kendisi daima öğreniyor ve öğretmeğe çalışıyordu. Rüşdiye fevkinde mekteb görmemiş olan koca Selanikli, ulûm ve fûnûnun her hangi şubesinden bahs olunsa, Avrupa dârülfünûnları mezûnlarına taş çıkarmağa muktedir idi. Hele fenn-i tedrise ve tarihe vukufu pek vâsi’ olub, tarih-i Osmani hakkındaki tettebbuâtı kendisini bir mütehassıs derecesine ısrâd eylemişidi. Edebiyat-ı Osmaniyyeye vukufu gayet mükemmel olduğu halde, şiveye ehemmiyet vermezdi. Süratle yazı yazmak ve mümkün olduğu kadar çok eser vücuda getirmek tarafdarı idi. Mâmâfih sırf edebî bazı âsârı da vardır. Boş zamanlarında – boş zamanı ne kadar az idi!⁹⁹ onun çalışma öğrenme ve çalışma azmini över.

Selanikli Tefvik hakkında yazarların ortak kanaati onun melek huylu, herkesin iyiliğini isteyen, insanlara iyi davranan, kimsenin aleyhinde konuşmayan bir karaktere sahip olduğu yönündedir¹⁰⁰.

Selanikli Tefvik Efendi’nin kişiliğinin bir özelliği de “kül altında örtülmüş kora” benzetilmesidir¹⁰¹. Dış görünüş itibarıyla “güler yüzlü, mahviyetli, üstü başı ihmal edilmiş, derviş-nihâd bir kimse idi. Bir kere olsun hiddet ettiğî, kimsenin kalbini incitmemiştir¹⁰². Hüseyin Cahit de “... öğretmenliğinde ve gazeteciliğinde ömrünün sonuna kadar bu yoksunluk ve alçak gönüllülük içinde sürdürdü yaşamını. ... Gene de yazıyor, görev duygusunu yitirmemeğe uğraşıyordu. Bu ara geç vakit matbaadan çıkarken Türkçe ve Fransızca gazeteleri koca bir paket halinde taşımak merakına kapılmıştı. Gözü hala okumakta, çalışmaktaydı.”¹⁰³ cümleleriyle onun çalışma ve öğrenme aşkını anlatmaktadır.

Selanikli Tefvik’in kişisel özelliklerinden biri de dalgınlığıydı. Hüseyin Cahit öğrencilik dönemi hatıralarında tarih derslerine giren Selanikli Tefvik’in dalgınlığından şu şekilde bahseder:

99 Kelekyan, *agm*, s. 1.

100 Kutlu, *age*, s. 111-112.

101 Abdurrahman Adil, *agm*, s. 2; Pakalın, *age*, s. 106; Çatma, *agm*, s. 645; Kutlu, *age*, 111.

102 Abdurrahman Adil, *agm*, s. 2.

103 Yalçın, *age*, s. 58-59.

“Basın dünyasına uzun hizmetleri, temiz yaradılışı ile kendisini tanıtmış olan Selânikli Tevfik Efendi de öğretmenlerimizdendi. Bize tarih okuturdu. O da ünlü dalgınlardandı. Ders verirken sınıfta düzence bozulmuyorsa bu, yalnızca bizim ona karşı beslediğimiz saygıdan doğardı. Bir gün, sınıfa girdiğimiz zaman, sınıf defterine bakmak için belletici yokluğundan yararlanarak, öğretmen kürsüsünün çevresine toplanmıştık. Birdenbire içeriye Selânikli Tevfik Efendi girdi. Herkes yerine kaçıştı. Gene de öğretmen kürsüsünün önünde, ayakta bir öğrenci kalmıştı. Bu, Aynizade Haşan Tahsin idi. Parmağını kürsünün budak deliğine sokmuş, çekmek istediği halde parmağı şiştiği için çıkaramamıştı. Selânikli Tevfik Efendi, burunun dibinde ayakta dikilen bu öğrencisini görmedi mi, gördü mü, ya da bundan olağan dışı bir durum mu görmedi, bilmiyorum. Hiç ses çıkarmadan, her zamanki gibi ön sıradaki öğrencilerden birini göz hapsine alarak, hep onun yüzüne bakarak, gözlerini çevirmeden dersini anlatmaya devam etti, sürdürdü, öğretmene bir kez yakalandıktan sonra başını çevirmek ayıp olacağı için, tarih dersi arasında roman okumak isteyenler daha başlangıçta gözlerini yere indirirler ve bu ders anlatımından kurtulmuş bulunurlardı.”¹⁰⁴

Sonuç

Selanikli Tevfik Efendi, II. Abdülhamid dönemi ve II. Meşrutiyet’in ilk yılları arasında yaşayan, çağının hemen hemen her gazete ve mecmualarında başmuharrir, muharrir olarak yazılar yazan, tercümeleri ile şöhret olan, tarih muallimliği yapmış bir Osmanlı aydınıdır. Beynindeki rahatsızlığın tedavisi için gittiği Viyana’da vefat etmiş olan Selanikli Tevfik Efendi, Osmanlı basın ve yayın hayatının önemli simaları arasındadır.

Dönemin tanıklıkları Selanikli Tevfik’in kendisini gazetecilik ve yazarlığa büyük bir şevkle adanmış olduğunu belirtirler. Öğrencilik hayatından başlayarak gazetecilik mesleğine girmiş, mükemmel Fransızcası ile birçok eser tercümeler yapmış ve bu çevirileri ile şöhret olmuştu. Tarihe karşı büyük bir ilgisi olan Selanikli Tevfik, bu alanda yazdığı eserler ile ustalığını kanıtlamıştır.

Yaşadığı dönemde şeyhülmuhririn kabul edilen Selanikli Tevfik, ölümünün ardından unutulmaya terk edilmiş, yazıları gazete arşivlerinde tozlanmış. Kendisi Ahmet Mithat Efendi gibi bir halkı eğitmeye adanmış bir muallim idi.

Selanikli Tevfik’in gazete ve dergilerin sayfaları arasında unutilan tarih, edebiyat, siyaset, toplum vb. konularda yazmış olduğu yazılarının

104 Yalçın, *age*, s. 58.

yeniden gün yüzüne çıkarılmalı ve görüşlerinin dönemin diğer aydınları ile karşılaştırılmasının yapılması gereklidir. Bu sayede Selanikli Tevfik'in Türk düşünce tarihindeki yeri, bu alana yaptığı etkileri ve katkıları da gün ışığına çıkarılmış olacaktır.

Ekler

Aşağıda Selanikli Tevfik hakkında ölümünden sonra çıkan üç yazının transkripsiyonu verilmiştir.

Ek 1: Diran Kelekyan'ın Selanikli Tevfik Efendi'nin vefatı üzerine Sabah Gazetesinde 8 Rebiyülahir 1328/18 Nisan 1910'da yazdığı yazı¹⁰⁵.

Selanikli Tevfik

Dün Viyana'dan aldığımız bir kara haber matbaaca cümlemizi ağlattı. Otuz senelik bir sevgili arkadaşımın zıyâ-ı ebedisinden mütehasıl-ı amik bir teessür mevcudiyetimi tazyik ediyor. Bilmem ki biçare Selanikli Tevfik haber-i vefatının Osmanlı erbâb-ı tahriri için nasıl elim zâyiatdan olduğunu his etdiğim derecelerde târife muvaffak olacak mıyım?

Nesl-i cedid Selanikli Tevfik'in âlem-i tahrire girdiği zaman, yani bundan takriben kırk sene evvel bizde seviye-i irfânın –ve hidmet-i tahrîriyenin- bulunduğu hali bilemez.

Devr-i Hamidi başlamamış, binaenaleyh âlem-i tahrir sansür tazyiki altına girmemiş olduğundan, ilim ü irfân namına, terakkiyât namına meydan-ı mücâhede umuma açık ise de o âleme giren mücahidlerin mikdarı bi'n-nisbe mahdud idi. Lisân bilmek, ulûm ve fûnûn ve edebiyatdan anlamak, âleme beğendirecek surette yazı yazmak o zamanlarda erbâbı nâdir-i mezâyâdan idi. İlm ü irfân mücâhedesiyile beraber mülkümüzde siyasi ve edebi bir mücâhede dahi başlamış ve Namık Kemal gibi, Şinasi gibi Osmanlılık hissini ve Osmanlı lisânını a'lâ eden iki dühâtın husûle getirdikleri cereyan mütefekkirin-i millet tarafından meftûniyetle selamlanmış olduğundan, onlar var iken âlem-i tahrire intisâb etmek büyük bir cesarete tevakkuf ederdi. O zamanlarda üdebâmız, muharrirlerimiz az, fakat cümlesi de büyük iktidâr erbâbından idi. Gözü henüz açılmamış olan millet, okumak, mümkün olduğu kadar çok okumak istiyordu. Sahâif-i matbûâtta ıslâhat lüzûmundan, hürriyetden, hatta ara sıra şûrâ-yı ümmetden ve kanûn-i esâsîden bahs olunuyordu. Garb hayatıyla irtibât günden güne artmakta ve mütalâanın da bir zevk olduğu anlaşılacak olduğundan, her nevi neşriyata, hususiyle merakı tahrir eden âsâra büyük bir rağbet gösteriliyordu.

105 Diran Kelekyan, *Sabah Gazetesi*, No: 7390, 8 Rebiyülahir 1328/5 Nisan 1326/18 Nisan 1910, s. 1.

O zamanlar on beş, on altı yaşında bir genç olan Selanikli Tevfik işte bu gibi ahval arasında âlem-i tahrir intisâb eylemiştir. Meslek-i tahririn kıdemlileri bir o zaman intisâbını tahattur ediyorlar, bir de dūçâr olduğu hastalık sebebiyle – bir çok ay evvel - kalemi terk ettiğini biliyorlar. Bu müddet zarfında – ara sıra maskat-i re'si olan Selanik'e vuku bulan seyahatleri haricinde - matbaalardan hiç ayrılmadı. Kırk senelik muharrir idi; bir muharrir ki bu kırk sene zarfında şahsı için kırk satır yazı yazmamış, daima mülk ü millete hizmet etmek istemiş, hiç şan ve şeref aramamış, vazifesinin hüsn-i ifası haricinde hiçbir şeyden zevk duymamıştır. Bu mesleğe hilm ile, hamiyetle girmiş idi; hilm ile, hamiyetle ayrılıb gitdi.

Selanikli Tevfik şeref-i refâkatine otuz sene evvel (Saâdet) heyet-i tahririyesinde mazhar olmuşidim. O zamandan beri – haricde geçirdiğim seneler müstesna olarak - heman daima aynı gazetelerde bulunduk. Selanikli Tevfik, 1305'de (Sabah)ın yeniden intişâra başlaması üzerine ser muharrirliğini deruhde ederek (Saâdet)den ayrılmış ise de bilâhare (Tarik)de ve (Sabah)da da refâkatimiz vaki olmuş idi. Yekdiğerimizin gayet samimi arkadaşı olduk. Nezâhet-i ahlâkiyye ve nezâket-i fitriyyesi hasebiyle hiçbir refiki ondan gocunmamıştır. Meveddetiyle beni bilhassa taltif ettiğiinden, aramızdaki irtibat artık arkadaşlık derecesini bulmuşidi. Onunla bir masa başında yazı yazmak benim için büyük bir mazhariyet idi. Eminim ki o da benim refâkatimi severdi. Bu otuz senelik arkadaşlığın heman hiçbir günü bir latifesiz – muhabbete delâlet iden bir latifesiz - geçmemiştir. İşte dün bu âlem-i fânîyi bir ecnebi [1. Sütun] memleketinde, bir ecnebi hastahanesinde terk idüb âzim-i dâr-ı beka olan zât-ı muhterem benim için böyle bir arkadaş idi.

Gazetecilik hizmeti zamanına münhasır, âsârı istikbâle kalmaz bir meslektir. Yazılarımız bu varak-pârelerin nesh-i yevmiyyesi gibidir. Gününde ehemmiyeti var; gün geçince kimse onları tahattur etmez. Eğer Selanikli Tevfik tahrir ve tercüme suretiyle vücuda getirdiği birkaç düzine âsârı olmasa idi, şimdi hizmetinin ehemmiyetini isbât için müşkülât çekecekdik. Hâlbuki onun âlem-i matbûata aid faaliyetinin hiçbir günü faidesiz geçmemiştir. Tevfik bir mürebbi-i avam *Vulgarisateur* idi. Ulûmu, fûnûnu, edebiyatı, mebâhis-i ahlâkiyyeyi en az terbiye görmüş fikirlerin bile hazm edebileceği sûrete vaz' ider, öylece yazar, bu sûretle irfân-ı umûmiyyenin tezâyüdü nokta-i nazarından mühim hizmetler ibrâz eylerdi. Kendisi daima öğreniyor ve öğretmeğe çalışıyordu. Rüşdiye fevkinde mekteb görmemiş olan koca Selanikli, ulûm ve fûnûnun her hangi şubesinden bahs olunsa, Avrupa dârülfünûnları mezûnlarına taş çıkarmağa muktedir idi. Hele fenn-i tedrise ve tarihe vukufu pek vâsi' olub, tarih-i Osmani hakkındaki tettebbuâtı kendisini bir mütehasıs derecesine is'âd eylemişidi. Edebiyat-ı Osmaniyyeye vukufu gayet mükemmel olduğu halde, şiveye ehemmiyet vermezdi. Sûratle

yazı yazmak ve mümkün olduğu kadar çok eser vücuda getirmek taraftarı idi. Mâmâfih sırf edebî bazı âsârı da vardır. Boş zamanlarında – boş zamanı ne kadar az idi! - bazen inşâd-ı eş'âr iderdi. Zan idersem o yolda bazı âsâr-ı gayr-ı münteşire bırakmıştır.

Fakat bu zât-ı muhteremin en büyük meziyeti mesleği haricinde hiçbir şeref, hiçbir muvaffakiyet aramaması olmuştur. Onun iktidarını, onun şöhretini haiz bir muharririn devr-i sâbıkda büyük maaşlı bir memuriyet kapması işden değil iken, Selanikli Tefik gazete muharriri, kitab muharriri, muallim olmak haricinde hiçbir emel perverde etmedi. Hiçbir talebde bulunmadı. Kendisine haber gönderdiler. Mahzâ iktidarını takdiren – biraz rahat itsün diye - memuriyet istihali teklifinde bulundular. Hakkında bu yolda bir eser-i ihtirâm ibrâz edenlerden biri namusperverliği cümlelerin malumu olan ser-kâtib Süreyya Paşa merhûm olmuştu. Koca Selanikli kabul itmedi. Günde on beş saat yazı yazmayı, hanesinden matbaaya, matbaadan mekteblere, mekteplerden yine matbaaya koşmayı tercih itdi. Devr-i cedit geldi. Mücâhidin-i hürriyet meyânında hemşehrileri, hatta şakirdleri vardı. Şahsına karşı ihtirâm-perverde itmeyen ferd-i aferide bulunamayacağı gibi, vukuf ve iktidarı cihetiyle dahi, kendisinden istifâde edilebileceği derkâr idi: İdare-i sâbıkadan hiçbir lütuf kabul etmemiş olduğuna göre, teceddüden müstefid olması icab iderdi; idare-i ceditde bir mevki' ihrâzı hakkı idi; kendisini düşünenler, tekliflerde bulunanlar oldu. İstemedi. O çalışmak istiyordu. Vatanının saâdetini görmesi kâfi idi. Şahsı için hiçbir nâiliyyet, hiçbir mükâfat aramadı

Geçen mayıs ibtidâsında Mısır'dan avdetimde Tefik (Tanin) heyet-i tahririyesinde bulunuyordu. Bir memuriyet kabul ve biraz rahat itmesini birkaç kere ben de teklif itdim. Her defasında gayet tabii bir vaz' ile:

--- Kalemim beni geçindirir, biz geldik gidiyoruz; hamd olsun ki bu günleri gördük. Memuriyet ne olacak! - derdi.

Öyle derdi ama, sıhhati tahammül itmedi. Kendisini günden güne daha yorgun görüyorduk. Çalışmak için müşkülât çektiğini his ediyorduk. Bir buçuk ay evvel hastalandığını haber verdiler. [2. Sütun] O kadar yorduğu bîçâre zihni artık bar-sakil-i tahrir altında ezilmişti!!

Zavallı Tefik söylediğini bilmiyor, ifâdâtında insicamı gaib ediyor, bazen bilâ-sebebe korku gösteriyor, bazen de – yine bilâ-sebebe olarak - sevinç izhâr ediyordu. Bu halini gören eviddâsı tedavisi için heman Viyana'ya i'zâmını teemmül itdiler. Bir tabib-i hâzık refâkatiyle Viyana'ya gönderilüb, bir darü't-tedavi-i hususiye konuldu. Dün oradan haber-i vefatını aldık!

Selanikli Tefik gazetecilik âleminde en eski arkadaşı – ve hiç şübhe yok ki kendisini cidden sever dostlarından biri - olmak sıfatıyla muhterem

arkadaşıma göz yaşlarıyla veda ve aile-i keder-didesine arz-ı tâziyet ediyorum. Mezarının üzerine şu altı kelimeyi yazsunlar:

“Namuslu adam – vazifeperver muharrir- hamiyetli Osmanlı”

Senin mezarına bu sözleri yazdırmağa kesb-i istihkak idenler dünya ve ukbâda bahtiyardırlar.

D[iran]. K[elekyan] [3. Sütun]

Ek 2: Nevsâl-i Osmanî’de Selanikli Tevfik Bey’in ölümü üzerine çıkan yazı.¹⁰⁶

Selanikli Tevfik Efendi

Kudemây-ı muharririn-i Osmanîden Selanikli Selanikli Tevfik Efendi mübtelâ olduğu illeti-i dimâgiyenin tedavisi zımında Viyana’ya götürülmüş ve ora hastanelerinin birinde geçen Nisan içinde terk-i (187) hayat eylemiştir. Naaşı Selanik’e nakl edilmiş ihtifâlât-ı lâzıme ile kaldırılarak medfûn-ı mahsûsuna tevdi olunmuştur. İstanbul’da münteşir Türkçe gazeteler birer zâtı Selanik’e izâm ederek merhumun cenazesinde hazır bulunmak suretiyle vazife-i uhuvveti îfâ etmişlerdir.

Tevfik Bey elyevm Selanik’de mukim Murad Efendi’nin mahdûmu olup 1277 tarihinde şehri-i mezkûrda tevellüd etmiştir. Tahsil-i ibtidâisini orada ikmal ettikten sonra on yaşında pederiyle beraber İstanbul’a gelmiş, bir müddet de İstanbul’da tahsil ile iştigal ettikten sonra 1288’de o zamanın en büyük müessesesi-i tahsilîyesi olan mahrec-i aklâma dâhil olmuşdur.

Tevfik Efendi mahrec-i aklâma girdiğinden pek az zaman sonra tarîk-i tahrir dâhil oldu. Hersek, Karadağ, Sırb, Rusya muhârebati esnasında muhtelif gazetelerde yazı yazmağa başlamış ve o zamandan itibaren bî-sükûn bir sa’y ile âlem-i tahrir dâhil olmuş olan bu dimâğ düne kadar çalışmış yorulmuş fakat çalışmaktan vaz geçmemiştir.

Bu gün âlem-i matbûatda en eski hâtırate mâlik olan bu memleketin bilhassa son devresine aid olan tarihini en ince teferruâtına kadar hıfz etmiş olan Tevfik Beğ şeyhü’l-muharririn denilebilecek bir halde idi. Çünkü bu gün kendisinden fazla bir hayat-ı tahrir mâlik olan yegâne muharrir Ahmed Midhat Efendi’dir ki kendisi Selanikli Tevfik Efendi gibi çalışmış olmadığı yâni son on sene zarfında Ahmed Midhat Efendi hayat-ı tahrirden çekildiği nazar-ı dikkate alındığı halde Tevfik Efendi’nin ihrâz-ı nüfûz edeceği tabiidir.

106 Ekrem Reşad ve Osman Ferid, *Nevsâl-i Osmanî*, Üçüncü Sene, İstanbul: İkbâl Kitabhanesi, Rumi 1327-Hicri 1329, s. 187-189

Tevfik Efendi'nin mesaisi hakikaten tahammülün fevkinde idi. Devr-i sâbıkın en hamul bir gazetecisi olan merhum, bir yandan muhtelif mekteplerde ders veriyor, bir yandan Ceride-i Askeriyye'yi idare ve bir yandan da birçok romanlar tercüme ediyordu. Tercüme tarîkiyle meydana koyduğu âsâr cidden insanı düşündürcek derecededir.

Merhum mekteplerde senelerden beri tadrîsât-ı tarihiyye ile iştilal etmiş tarihe müteallik bir iki eser yazmış kütüphanesinde muhtelif lisanlarda birçok âsâr-ı tarihiyye cem' etmiş idi. (188) Her hangi bir mesele olsa bütün teferruâtıyla tahattur edemese bile hangi kitabın hangi bâbında ona dâir ne gibi mâlûmat bulunabileceğini bilir derhal onu bulur çıkarırdı.

Her halde merhum yorulmak bilmez bir sa'ya, en küçük bir fenalık bile yapmaktan korkan saf ve samimi bir kalbe mâlikdi.

Matbû âsârından tahattur edebildiğimiz şunlardır: Serseri Yahudi, Korkunç Sefîne, Müdhîş Korsanlar, Şehr-i Sâbih, Roman Cüzdanı, Mir'ât-ı Vukuât-ı Harbiyye, Prusya'da Askerlik Âlemi, Nevsâl-i Askerî, Mükemmel Elif-ba-yı Osmanî, Çanta.

Ek 3: Salnâme-i Servet-i Fünun'da Selanikli Tefvik Bey hakkında çıkan yazı¹⁰⁷

Selanikli Tefvik Efendi

Otuz seneden beri matbat-ı Osmanîyye'de ifâ-yı hizmet eden Selanikli Tefvik Efendi "1277" senesinde tevellüd iderek Vâlide Rüşdiyesini bi'l-ikmal "mahrec-i aklâm"a girmiş ve muahharan Fransızca'yı hususi olarak öğrenmiştir. Âlem-i tahrir ilk intisâbı Rusya mûharebe-i zâilesi esnasında neşr ettiği "Hakikat" gazetesiyle başlar. Bu gazetenin tatilinden sonra, Tefvik Efendi âlem-i matbûatdan ayrılmayarak otuz senelik hayat-ı tahririyesini bir sa'y-i metâib ve dâimî içinde geçirmiş, ve hemen bilumum gazetelerin heyet-i tahririyesine dâhil olarak cümlesinde de ifâ-yı hizmete, tenvir-i efkâr-ı millete çalışmıştır. Tercüme ve tahrir ettiği romanlar, makaleler toplanacak olsa pek mühim bir yekûna balığ olur. Tefvik Efendi bu girdâbad-ı meşâgil arasında bilhassa tarih-i Osmanî'nin tedkik ve mütâlasasına çalışmış ve bu hususda cidden kesb-i ihtisas eylemişti. Meşrutiyetden sonra birkaç cüzünü neşrine muvaffak olduğu "Tarih-i Islâhat-ı Osmaniyye" buna iyi bir delildir. Tefvik Efendi vefat ettiği zaman Tanin gazetesi heyet-i tahririyesine dâhil bulunuyordu.

107 İsmail Subhi ve Mehmed Fuad (1327), *Musavver Salname-i Servet- Fünun*, İkinci Sene, Ahmed İhsan ve Şürekası Matbaası, s. 326.

Kaynakça

- BOA, *Maarif Nezareti, Mektubi Kalemi*, Dosya nr. 1082, Gömlek nr. 49.
- BOA, *Sicill-i Ahval Defterleri*, Defter No: 50, sayfa 171.
- A. Faik Selanikli, *Matem-i Millet'ten Birkaç Yaprak yahut Mithat Paşa'nın Son Seneleri*, Selanik Matbaası, Selanik, ty.
- Abdurrahman Adil, *Matbuat-ı Osmaniye Hatıraları, İkdâm*, 3 Rebiülahir 1340, Nu: 8878, s. 2.
- Acaroğlu, M. Türker, *Balkanlarda Türkçe Yer Adları Kılavuzu*, IQ Kültür Sanat Yayınları, İstanbul 2006.
- Ahmet Mithat Efendi, *Musahabat-ı Leyliye: İnceleme ve Tefrika-Kıtap Karşılaştırmalı Latin Harflerine Aktarım*, haz. Nuran Özlük, Hiperlink Yayınları, İstanbul 2013.
- Ahmed Rasim, *Matbüat Hâtıralarından Muharrir; Şâir Edib*, haz. Ali İhsan Kolcu, Salkımsöğüt Yayınları, Erzurum 2016.
- Akçakale, Gülbahar, *Tanzimat Döneminde Yayımlanan Tercüme Roman Mukaddimeleri Üzerine Bir İnceleme (1860-1896)*, Manisa Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Manisa 2021.
- Anamur, Hasan, *Başlangıçtan Bugüne Fransızcadan Türkçeye Yapılmış Çeviriler İle Fransız Düşünürler, Yazarlar, Sanatçılar Üzerine Türkçe Yayınları İçeren Bir Kaynakça Denemesi*, Gündoğan Yayınları, İstanbul 2014.
- Aydın, Hakan, Cemiyet-i Matbuat-ı Osmaniye: Kuruluşu ve Basında Tartışmalar, *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, S. 27, 2010, s. 559, 566
- Babacan, Mahmut, *Ara Nesil'de Tenkid*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayımlanmamış Doktora Tezi, İstanbul 1993.
- Bakay, Hafize, *Ara Nesilde Üç Mecmua (Güneş, Gülşen, Şafak) Üzerine Bir İnceleme ve Seçilmiş Metinler*, Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Sivas 2016.
- Baş, Eyüp, *Osmanlı Tarih Yazarlarında Sorumluluk Bilinci*, İlahiyât Yayınları, Ankara 2006.
- Batıslam, H. Dilek, Musavver Hindistan Seyahatnamesi, *Toplumsal Tarih*, S. 48, Aralık 1997, s. 62-64.
- Bay, F. Özlem, *Fransız Edebiyatından Yapılan İlk Edebi Çeviriler Üzerine Analitik Bir Uygulama (1860-1900)*, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayımlanmamış Doktora Tezi, Ankara 2013.
- Bayrak, M. Orhan, *"Osmanlı Tarihi" Yazarları*, Milenyum Yayınları, İstanbul 2002.
- Beşir Fuad, *Şiir ve Hakikat Yazılar ve Tartışmalar*, haz. Handan İnci, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 1999.

- Bildik, Cemaletdin, Gazeteciliğe Nasıl Başladılar?, *Akşam Gazetesi*, 12 Mayıs 1948, s. 5.
- Birinci, Ali, Meşrutiyet Matbuatı (1324-1325) III, *Kebikeç İnsan Bilimleri İçin Kaynak Araştırmaları Dergisi*, S. 4, Ankara 1996, s. 39-42.
- Birinci, Necat, Ara Nesil Edebiyatı, *Osmanlı Kültür ve Sanat*, ed. Güler Eren, C. 9, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 1999, s. 766-779.
- Birinci, Necat, Ara Nesil, *Türk Edebiyatı Tarihi*, C. 3, ed. Talât Sait Halman vd., Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, İstanbul 2007, s. 97-109.
- Birinci, Necat, *Menemenlizâde Mehmed Tahir*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1988.
- Bozdağ, Erdal, *Muallim Naci'nin Düşünce Dünyası ve Tanzimat Yenileşmesindeki Yeri*, İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Malatya 2020.
- Bozkurt, Eshabil, Ayşe Banu Karadağ, II. Abdülhamid Dönemi Roman Çevirileri, *Rumelide Dil ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi*, S. 3, 2015, s. 43-77.
- Brummet, Palmira, *İkinci Meşrutiyet Basınında İmge ve Emperyalizm 1908-1911*, çev. Ayşen Anadol, İletişim Yayınları, İstanbul 2003.
- Bulut, Nurullah, *Ara Nesil Dönemi Yazarlarının Edebi Yazılarının Yeni Harflere Aktarılması ve Tahlili*, Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Isparta 2018.
- Bursalı Mehmed Tâhir Bey, *Osmanlı Müellifleri*, C. 2, haz. A. Fikri Yavuz, İsmail Özen, Meral Yayınevi, İstanbul 1972.
- Bursalı Mehmed Tahir, *Osmanlı Müellifleri*, haz. M. A. Yekta Saraç, C. 2, Türkiye Bilimler Akademisi Yayınları. Ankara 2016.
- Büyükdereci, Hava, "Gayret Dergisi" (Fibrist ve Metinler), Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Erzurum 2001.
- Canseven, Serkan, *Resimli Kitab (1908-1913) Sosyal, Kültürel ve Siyasî Açından Döneme Bakışının İncelenmesi*, Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Manisa 2000.
- Ceyhan, Nesîme, Romanla Tanışan Neslin Tercüme Tekniği ve Tenkîdine Dâir Tartışmaları, *Türkbilgi*, S. 14, 2007, s. 41-59.
- Çapanoğlu, Münir Süleyman, *Basın Tarihine Dair Bilgiler ve Hatıralar*, Hür Türkiye Dergisi Yayınları, İstanbul 1962.
- Çapanoğlu, Münir Süleyman, *İdeal Gazeteci, Efendi Babamız Ahmet Mithat*, Gazeteciler Cemiyeti Yayınları, İstanbul 1964.
- Çatma, Bahattin, Abdurrahman Âdil (Eren)'in Osmanlı Matbûat Âlemine Dair Hatıraları, *Tarih ve Gelecek Dergisi*, C. 7, S. 2, 2021, s. 636-654.

- Çekiç, Can Eyüp, *Hamidian Epic: War Literature The Late Nineteenth Century Ottoman Empire*, Bilkent Üniversitesi Ekonomi ve Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara 2016.
- Çelik, Yücel, “*Nevsâl-i Askerî*” *Kitabının Transkripsiyonu*, Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Gaziantep 2013.
- Çulcu, Murat, *Osmanlı’da Çağdaşlaşma-Taassup Çatışması*, C. 1, Kastaş Yayınları, İstanbul 1990.
- Devellioglu, Ferit, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lügat*, 25. Basım, Aydın Kitabevi, Ankara 2008.
- Diran Kelekyan, *Sabah Gazetesi*, No: 7390, 8 Rebiyülahir 1328/5 Nisan 1326/18 Nisan 1910, s. 1.
- Doğan, Erdal, *Edebiyatımızda Dergiler*, Bağlam Yayınları, İstanbul 1997.
- Doğanay, Fatma Kaya, *Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Rüşdiye Mektepleri*, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Erzurum 2011.
- Duman, Hasan, *Başlangıcından Harf Devrimine Kadar Osmanlı-Türk Süreli Yayınlar ve Gazeteler Bibliyografyası ve Toplu Kataloğu 1828-1928*, C. I-II, Enformasyon ve Dokümantasyon Hizmetleri Vakfı, Ankara 2000.
- Duman, Hasan, *İstanbul Kütüphaneleri Arap Harfli Süreli Yayınlar Toplu Kataloğu 1828-1928*, IRCICA Yayınları, İstanbul 1986.
- Dumas, Alexandre, *Meçhul Bir Gemi*, çev. Mehmed İhsan, Matbaa-i Ebuzziya, Kostantiniyye 1308.
- Durmaz, Gül, Tanzimat Döneminde Tercüme Roman Tartışmaları ve Edebiyatımızın İlk Roman Dergisi: Roman Cüzdanı, *Roman Kahramanları*, Ekim/Aralık, S. 12, 2012, s. 150-153.
- Durmaz, Gül, Tanzimat Döneminde Tercüme Roman Tartışmaları ve Edebiyatımızın İlk Roman Dergisi: Roman Cüzdanı III, *Roman Kahramanları*, Ocak/Mart, S. 13, 2013, s. 188-191.
- Durmaz, Gül, Tanzimat Döneminde Tercüme Roman Tartışmaları ve Edebiyatımızın İlk Roman Dergisi: Roman Cüzdanı III, *Roman Kahramanları*, Nisan/Haziran, S. 14, 2014, s. 192-195.
- Ekrem Reşad ve Osman Ferid, *Nevsâl-i Osmanî*, Üçüncü Sene, İkbâl Kitabhanesi, İstanbul Rumi 1327-Hicri 1329.
- Enginün, İnci, *Yeni Türk Edebiyatı Tanzimat’tan Cumhuriyet’e (1839-1923)*, 5. Basım, Dergâh Yayınları, İstanbul 2010.
- Eren, Abdurrahman Adil, En Çok Yazı Yazan Türk Muharriri, *Akşam Gazetesi*, 1 Kasım 1936, s. 5.
- Ergin, Muharrem, *Türkiye Maarif Tarihi*, C. 1-2, Eser Kültür Yayınları, İstanbul 1977.

- Gökman, Muzaffer, *İstanbul'u Yaşayan ve Yaşatan Adam Ahmet Rasim*, C. 1, Çelik Gülersoy Vakfı, İstanbul 1989.
- Gönensay, Hıfzı Tevfik, *Tanzimattan Zamanımıza Kadar Türk Edebiyatı Tarihi*, Remzi Kitabevi, İstanbul 1949.
- Hayreddin Bey, “*Vesâik-i Tarîhiyye ve Siyasiyye*” *Belgelerin Dilinden Osmanlı ve Avrupa*, haz. İshak Keskin, Ali Ahmetbeyoğlu, Selis Kitaplar, İstanbul 2008.
- Hayrettin Bey, *Kırım Harbi*, haz. Şemsettin Kutlu, Tercüman 1001 Temel Eser Yayınları, İstanbul ty.
- Hugo, Victor, *Klod Gö [yani Obur Klod]*, mütercimi Selanikli Tevfik, Matbaa-i Ebuza, Kostantiniye 1303/1885.
- Hüseyin Cahid, Hayat-ı Matbûat 8, *Sabah*, nr. 3441, 10 Safer 1317/ 18 Haziran 1899, s. 3.
- İbrahim Alâettin, *Meşhur Adamlar Hayatları-Eserleri*, haz. Sedat Simavi, C. 4, İstanbul 1933-1936, s. 1434.
- İlk Türk Materyalisti Beşir Fuad'ın Mektupları*, haz. C. Parkan Özturan, Arba Yayınları, İstanbul 1989.
- İnuğur, M. Nuri, *Basın ve Yayın Tarihi*, 5. Basım, Der Yayınları, İstanbul 2005.
- İpşirli, Mehmet (2003). “Mahreç”, *DİA*, C. 27, s. 387-388.
- İrtem, Süleyman Kâni, *Meşrutiyet Doğarken 1908 Jön-Türk İhtilâli*, haz. Osman Selim Kocahanoğlu, Temel Yayınları, İstanbul 1999.
- İrtem, Süleyman Kâni, *Yıldız ve Jön Türkler İttihat-Terakki Cemiyeti ve Gizli Tarihi*, haz. Osman Selim Kocahanoğlu, Temel Yayınları, İstanbul 1999.
- İslamoğlu, Oğuzhan Davut, *Mütâlaa Mecmuası Tablîli Fibrîst, İnceleme, Metinler*, Karadeniz Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Trabzon 2000.
- İsmail Habib, *Avrupa Edebiyatı ve Biz Garpten Tercimeler*, C. II, Remzi Kitabevi, İstanbul 1941.
- İsmail Subhi ve Mehmed Fuad, *Musavver Salnâme-i Servet- Fünûn*, Bade'l-İnkılab İkinci Sene -1326 Sene-i Rumiyesi-, Ahmed İhsan ve Şürekâsi Matbaacılık Osmanlı Şirketi, İstanbul 1327.
- Javed, Nadeem, *Selanikli Tevfik'in (1860-1910) Hindistan Seyahatnamesi, (Metin-İnceleme-İndeks)*, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2019.
- Kabacalı, Alpay, *Başlangıcından Günümüze Türkiye'de Matbaa, Basın ve Yayın*, Literatür Yayınları, İstanbul 2000.
- Kar, Merve, *Çocuklara Rehber Mecmuası (İnceleme, Tablîli Fibrîst, Seçme Yazılar)*, Yıldız Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2020.
- Karadağ, Ayşe Banu (2013), Türk Çeviri Tarihimizde “Mütercim” Selanikli Tevfik, *Turkish Studies*, V. 8/10, s. 355-363.

- Kaya, Ahmet İhsan, “*Mütâlaa Gazetesi*”-İnceleme, *Fibrist, Seçme Metinler*, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Erzurum 1998.
- Kaya, Canan, *Birinci Meşrutiyet Döneminde Yayınlanan Kevkebü'l-İlm, Berk, Sebat ve Sıraç Mecmuaları Üzerine Bir İnceleme ve Seçilmiş Metinler*, Sivas Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Sivas 2018.
- Kerman, Zeynep, *1862-1910 Yılları Arasında Victor Hugo'dan Türkçeye Yapılan Tercüme Üzerinde Bir Araştırma*, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul 1978.
- Koçu, Reşad Ekrem, *İstanbul Ansiklopedisi*, C. 9, Koçu Yayınları, İstanbul 1968.
- Kolcu, Abdurrahman, *Musavver Fen ve Edeb Mecmuası (İnceleme, Tablilî Fibrist ve Seçme Metinler)*, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Erzurum 2004.
- Koloğlu, Orhan, Ahmet Midhat ve Tercüman-ı Hakikat'te Yahudi Sorunu, *Osmanlı Araştırmaları*, S. XIII, İstanbul 1993, s. 11-21.
- Koloğlu, Orhan, Mihran Efendi, *Yaşamları ve Yapıtlarıyla Osmanlılar Ansiklopedisi*, C. 2, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 1999, s. 2011.
- Koloğlu, Orhan, Tercümanı Hakikat, *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, C. 7, İstanbul 1994, s. 252.
- Koz, M. Sabri, Jules Verne'nin Türkçedeki Serüveni/Seçme Kaynakça, Kitaplık, S. 44, Kasım-Aralık 2000, s. 151-160.
- Kutlu, Şemsettin, *Eski İstanbul'un Ünlüleri*, Hürriyet Yayınları, İstanbul 1978.
- Küçük, Sena, İlk Türkçe Çocuk Dergileri ve “Çocuklara Mahsus Gazete”, *Selçuk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, S. 24, 2010, s. 221-257.
- Levend, Ağâh Sırrı, *Şemsettin Sami*, Can Yayınları, İstanbul 2010.
- Mücellidoğlu, Ali Çankaya, “*Son Asır Türk Tarihinin Önemli Olayları ile Birlikte Yeni Mülkiye Târîhi ve Mülkiyeliler (Mülkiye Şeref Kitabı)*”, C. III, Mars Matbaası, Ankara 1968-1969.
- Naci (Muallim), *Tanzimat'tan Bugüne Edebiyatçılar Ansiklopedisi*, C. II, 3. Baskı, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2010, s. 728.
- Nurdoğan, Arzu M., II. Abdülhamid Döneminde İlköğretim Okullarındaki Ders Kitapları ve Tarih Öğretimi, *Turkish History Education Journal*, 3 (2), 2014, s. 82-111.
- Oğuz, Mustafa, XX. Yüzyılın Başında Bir Osmanlı Aydınım Gözünden Hindistan: Selanikli Tevfik'in Hindistan Seyahatnamesi, *VI. Uluslararası Türklerin Dünyası Sosyal Bilimler Sempozyumu*, ed. Osman Kubilay Gül, 13-15 Mayıs 2022 Komrat-Gagauz Yeri (Moldova), Ankara 2022, s. 959-1002.
- Okay, Orhan, *Batılılaşma Devri Türk Edebiyatı*, 2. Basım, Dergâh Yayınları, İstanbul 2010.

- Oymak, Alparslan, Hindistan'a Türkiye'den Bakmak, *International Journal of Languages Education and Teaching*, December 2015, Volume 3, Issue 3, s. 71-85.
- Özdemir, Kübra, *Mecmua-i Edebiyye'de Edebi Tenkit (1899-1900)*, Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Balıkesir 2019.
- Özege, Seyfettin, *Başış Kitapları Kataloğu*, C. 1-2, haz. Ali Bayram, M. Sadi Çöğenli, Atatürk Üniversitesi Kütüphanesi Yayınları, Erzurum 1978.
- Özön, Mustafa Nihat, *Metinlerle Muasır Türk Edebiyatı Tarihi*, Devlet Matbaası, Ankara 1934.
- Öztürk, Cemil, Rüşdiye, *DİA*, C. 35, İstanbul 2008, s. 300-303.
- Öztürk, Necdet, Murat Yıldız, *İmparatorluk Tarihinin Kalemlı Muhafızları Osmanlı Tarihçileri –Ahmedî'den Ahmed Refik'e-*, Bilge Kültür Sanat Yayınları, İstanbul 2013.
- Pakalın, Mehmed Zeki, *Sicill-i Osmanî Zeyli Son Devir Osmanlı Meşhurları Ansiklopedisi*, haz. Ali Aktan, C. XVIII, TTK Yayınları, Ankara 2009.
- Payzın, H. Sabahattin, *Tarihte Dil, Yaza, Bilim ve Toplum*, Doğruluk Matbaacılık, İzmir 1992.
- Payzın, H. Sabahattin, Yüz Yıl Öncesinde Dil Tartışması: İktisat mı, Ekonomi mi?, *Tarih ve Toplum*, S. 9, Eylül 1984, s. 14-15.
- Perin, Cevdet, *Tanzimat Edebiyatında Fransız Tesiri*, Pulhan Matbaası, İstanbul 1946.
- Ragıp, Mustafa, *Meşrutiyet'ten Önce Manastır'da Patlayan Tabanca*, haz. Rahşan Aktaş, Bengi Yayınları, İstanbul 2007.
- Reid, Mayne, Selanikli Tevfik, *Amerika'da Çöl Avcıları*, çev. Murat Dursun Tosun, Depo Print Dijital, 2022.
- Reid, Thomas Mayne, *Le Capitaine Mayne-Reid, Les Chasseurs De Chevelures*, çev. Émile de La Bédollière, Publié Par Gustave Barba, Librairie-Éditeur, Paris 1883.
- Resimli Kitap*, haz. Arslan Tekin, Ahmet Zeki İzgöer, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2017.
- Sadri Sema, *Eski İstanbul'dan Hatıralar*, 3. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul 1994.
- Selanikli Tevfik, *Bir Kadının Tedbiri*, Mahmud Beğ Matbaası, Dersaadet 1312.
- Selanikli Tevfik, *Bir Şehidin Vasiyeti*, Tercümân-ı Hakikat Matbaası, İstanbul 1315.
- Selanikli Tevfik, *Kânûn-ı Esâsî ve Meclis-i Meb'ûsân Tarihi*, Karabet Matbaası, İstanbul 1324/1326.
- Selanikli Tevfik, *Mir'ât-ı Vukû'ât-ı Harbiyye*, Tercüman-ı Hakikat Matbaası, İstanbul 1315.

- Selanikli Tevfik, *Mubtasar Târîh-i Osmânî* [Mekâtib-i Rüşdiye Programına Tevfikân Tahrîr Olunmuştur], Cild-i Evvel, Matbaa-i Kütübhanecî Cihân, Dersaadet 1322/1904.
- Selanikli Tevfik, *Musavver Islâhât-ı Osmâniyye*, Selanik Matbaası, Dersaadet 1326.
- Selanikli Tevfik, *Mükemmel Elif-bâ-yı Osmânî*, Kitabçı Arakel, İstanbul 1328.
- Selanikli Tevfik, *Nevsâl-i Askerî*, Saryan Matbaası, Dersaadet 1321.
- Selânikli Tevfik, *Resimli Türk ve Dünya Meşhurları Ansiklopedisi*, Altın Kitaplar Yayınevi, İstanbul 1962, s. 282-283.
- Selanikli Tevfik, *Sabah'ın Kış Geceleri Eğlencesi Musavver Hindistan Seyâhatnâmesi*, Mihran Matbaası, İstanbul 1318.
- Selanikli Tevfik, Sakız'a Bir Seyahat, *Türk Dili*, C. CXVII, S. 813, Eylül 2019, s. 86-87.
- Selanikli Tevfik, *Yâdigâr-ı Seyâhat*, Matbaa-i Ebuzziya, Kostantiniyye 1316.
- Selanikli Tevfik, *Yeni Elif-bâ ve Tekmül-i Kurâ'at*, İkinci Tab', A. Asaduryan Şirket-i Mürettebiyye Matbaası, Dersaadet 1320.
- Sertoğlu, Midhat, *Mufassal Osmanlı Tarihi Resimli-Haritalı*, C. VI, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2011.
- Somel, Selçuk Akşin, *Osmanlı'da Eğitimin Modernleşmesi (1839-1908) İslâmlaşma, Otokrasi ve Disiplin*, çev. Osman Yener, 2. Basım, İletişim Yayınları, İstanbul 2015.
- Şapolyo, Enver Behnan, *Türk Gazeteciliği Tarihi Her Yönüyle Basın*, Güven Matbaası, İstanbul 1969.
- Şentürk, M. Hüdayi, *Dârülmâârif, DİA*, C. 8, İstanbul 1993, s. 548-549.
- Şişman, Cengiz, *Suskunluğun Yükü Sabatay Sevi ve Osmanlı-Türk Dönemlerinin Evrimi*, çev. Ahmet Demirhan, Doğan Egmont Yayınları, İstanbul 2016.
- Tansel, Fevziye Abdullah, *Çocuklar İçin Dinî Şiirler*, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara 1961.
- Tansel, Fevziye Abdullah, Muallim Naci İle Recaizâde Ekrem Arasındaki Münakaşalar ve Bu Münakaşaların Sebep Olduğu Edebî Hâdiseler, *Türkiyat Mecmuası*, C. X, İstanbul 1953, s. 159-200.
- Teâvün-i Aklâm*, 3 Temmuz 1302, Nu: 1, imtiyaz sahipleri: Muallim Naci, Selanikli Tevfik.
- Tekin, Mehmet, *Tercümân-ı Hakikat, DİA*, C. 40, İstanbul 2011, s. 497-498.
- Tengirşenk, Yusuf Kemal, *Vatan Hizmetinde*, Bahar Matbaası, İstanbul 1967.
- Tevfik Selanikli, *Büyük Larousse Sözlük ve Ansiklopedisi*, C. 18, Gelişim Yayınları, İstanbul 1986, s. 11474.
- Tevfik Selanikli, *Grolier International Americana Encyclopedia*, C. 12, Sabah Gazetesi Yayınları, İstanbul 1993, s. 207.

- Tevfik Selânikli, *Meydan-Larousse Büyük Lûgat ve Ansiklopedi*, C. 12, Meydan Yayınevi, İstanbul 1990, s. 111.
- Tevfik, Selanikli, *Türk Ansiklopedisi*, C. 31, MEB Yayınları, Ankara 1982, s. 152.
- Tevfik, Selanikli, *Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi*, C. 8, İstanbul: Dergâh Yayınları, İstanbul 1976, s. 330.
- Tevfik, *Türk Dünyası Edebiyatçıları Ansiklopedisi*, C. VIII, Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları, Ankara 2007, s. 259.
- Tunalı, Ayten Can, Ceride-i Askeriye'nin Tarih Araştırmalarındaki Yeri, *Tarih Araştırmaları Dergisi*, C. 24, S. 37, s. 195-211.
- Tunaya, Tarık Zafer, *Türkiye'de Siyasal Partiler İkinci Meşrutiyet Dönemi 1908-1918*, C. I, 2. Basım, Hürriyet Vakfı Yayınları, İstanbul 1988.
- Turan, İsmail, Edebiyatımıza Yaptığı Katkılar İle Parantez Açan Bir Yazar: Selanikli Tevfik, *Türk Dili*, C. CXVII, S. 813, Eylül 2019, s. 86-87.
- Tümer, Cem Şemş, *Mektep Mecmuası Tablilî Fihrist-İnceleme-Seçilmiş Yazılar*, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Erzurum 1994.
- Uçman, Abdullah, Muallim-i Nâci, *DİA*, C. 30, Ankara 2020, s. 313-316.
- Uğur, Çağrı, *Osmanlı'da Bilimsel Tercüme Faaliyetleri: Envanter ve Analiz*, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara 2018.
- Uzunçarşılı, İsmail Hakkı, *Midhat Vê Rüştü Paşaların Tevkişlerine Dâir Vesikalar*, 2. Baskı, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1987.
- Ülgen, Erol, 1897 Türk-Yunan Savaşı'nın Ünlü Komutanlarından Şehit Abdülzel Paşa (1828-1897), Hayatı ve Hakkında Yazılan Şiirler, *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı-Belleten*, S. 42, Ankara 1994, s. 169-203.
- Ünal, Uğur, *Sultan Abdülaziz Devri Kara Ordusu (1861-1876)*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2016.
- Üyepazarcı, Erol, II. Abdülhamid'in Çevirttiği Polisiye Romanlar, *Müteferrika Kitabiyat Dergisi*, S. 28, Kış 2005-2, s. 25-34.
- Üyepazarcı, Erol, *Korkmayınız Mister Sherlock Holmes! Türkiye'de Polisiye Romanın 125 Yıllık Öyküsü (1881-2006)*, Oğlak Yayınları, İstanbul 2008.
- Yakut, Emrullah, *Feridi'nin Manzum Hafız Divanı Tercümesi (İnceleme-Metin)*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul 2015.
- Yalçın, Hüseyin Cahit, *Edebiyat Anıları*, haz. Rauf Mutluay, 3. Basım, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 1999.
- Yalçın, Sıddıka Dilek, *XIX. Yüzyıl Türk Edebiyatında Popüler Roman*, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara 1998.
- Yazıcı, Nesimi, Tarık, *DİA*, C. 40, İstanbul 2011, s. 94-95.

- Yekbaş, Hakan, Tevfik, Mehmed Tevfik, Selanikli, <http://teis.yesevi.edu.tr/madde-detay/tevfik-mehmed-tevfik-selanikli> erişim tarihi: 14.04.2022.
- Yetkin, Suut Kemal, *Edebiyat Konuşmaları*, Remzi Kitabevi, İstanbul 1960.
- Yetkin, Suut Kemal, Eski Bir Tercüme'yi Okurken, *Ülkü Milli Kültür Dergisi*, S. 3, 1 İkinciteşrin 1941, s. 8.
- Yörük, Ali Adem (2012), Hukuk Tarihi Dersinin İhdâsı ve Mahmud Esad Seydişehri, *İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası*, C. LXX, S. 1, s. 479-492.
- Yücebaş, Hilmi, *Abmet Rasim Aşkları-Hâtıraları Ölümünün 25. Yıldönümü Münasebetiyle*, Dizerkonca Matbaası, İstanbul 1957.
- Yücebaş, Hilmi, *Büyük Mücahit Hüseyin Cahit*, Dizerkonca Matbaası, İstanbul 1960.

Osmanlı Tarih Yazıcılığında Biyografi Türü: Taşköprülüzade'nin *eş-Şakaiku'n-Nu'mâniyye* Eseri Üzerinden Genel Bir Değerlendirme

Nejla Doğan¹

Özet

Bu çalışmada, Osmanlı'nın ünlü bilgini Taşköprülüzade Ahmed Efendi tarafından 1558 senesinde tamamlanan ve Osmanlı literatüründe terceme-i hâl olarak bilinen biyografi alanında ortaya konulmuş ilk müstakil eser *eş-Şakaiku'n-Nu'mâniyye*'ye odaklanılmıştır. Osmanlı tarih yazımında biyografi türünün gelişim seyri üzerine kısa bir değerlendirme yapıldıktan sonra, biyografi çalışmaları kapsamında 16. asra damgasını vuran bu eserin mahiyetine ve ilgili sorunlarına değinilmiştir. Önemli şahsiyetlerin biyografilerine dair kıymetli bilgiler ihtiva eden eser, salt bir “yaşam anlatısı” olarak değerlendirilmemiştir. İçerdiği zengin bilgilere nasıl yaklaşılması gerektiğini ele almak çalışmanın temel sorunsallarından birini teşkil etmektedir. İkincil kaynaklar ışığında yapılan irdeleme ve sorgulama sonucu, biyografi verilerinin Osmanlı dünyasının yaşam öykülerini kayıt altına almaya düşkün olduklarını gösterdiği gibi dönemin biyografi türü hakkında da bilgiler vermektedir. Şakaik'e içerdiği şeyh ve ulema biyografilerinden dolayı bir veri toplama amacından ziyade, Osmanlı kültür ve ilmi dünyasını anlamak için başvurulmalıdır. Olgusal bilgilerden daha fazlasını elde edeceğimiz söz konusu esere doğru yaklaşıldığı zaman İmparatorluğu'n sosyo- ekonomik ve siyasi ağları hakkında da ipuçları yakalayabileceğimiz sonucuna varılmıştır.

1. Giriş

Herhangi bir bireyin doğumundan ölümüne kadar olan hayat hikayesini içeren biyografi türü tarih yazımı tarihçilerin geneli tarafından imkânsız bir

1 Karabük Üniversitesi- Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, ORCID: 0000-0003-4104-9700, nejlad1@gmail.com / nejladogan@karabuk.edu.tr

faaliyet olarak görülmektedir.² Biyografi yazmanın mümkün olmadığı fikri üzerinde durulmasına rağmen, alana yönelik, özellikle son dönem tarihçileri tarafından, yoğun bir ilgi gösterilmektedir.³ Osmanlı ve Cumhuriyet dönemi yaşam öykülerine artan bu ilgi sonucu ortaya konulan çalışmalar, genellikle sıradan insanlardan ziyade “büyük adamların” etrafında inşa edilen hikâyelerden oluşmaktadır. Diğer bir ifade ile, “X kişinin hayatı ve eserleri” başlığıyla yapılan çalışmalar genelde tarihin “güçlü kahramanlarını” içermektedir.⁴ “Tarihin büyük adamların biyografisi” olduğu savını ortaya attığı iddia edilen Carly'e⁵ karşı çıkan E.H.Carr, bu ifadeyi modası geçmiş bir söylem olarak değerlendirmiştir.⁶ 20. yüzyılın başlarında Fransız *Annales* ekolünün etkisiyle başlayan tarih yazımındaki değişimler de bu düşünceye karşı çıkmasına rağmen, Türkiye'de hazırlanan biyografi alanındaki tarih tezlerinin çoğunluğu halen “büyük insanlar”ın yaşam öyküsünden oluşmaktadır. Bu yüzden biyografi alanında yapılan çalışmaların, bu düşünceden uzaklaşarak, farklı disiplinlerle daha analitik bir perspektiften inşa edilmesi gerekmektedir.

Biyografi türü tarih yazımına dair ortaya konulan eksikliklerin en önemlisi ve belki en çok eleştiri alan husus, kişinin hayatının kronolojik olarak yazılmasından dolayı metinde anlatının zayıf olduğu iddiasıdır. Alanın uzman akademisyenlerine göre, biyografi kişinin hayatının kronolojik olarak yazıya aktarılmasından ziyade var olan birincil kaynaklar üzerinden yeni bir söylem inşa etmektir. Bir başka deyişle, var olan malzemenin mamul hale getirilmesi gerekmektedir. Kişiyi yeniden hayat verilen bu türde böylece, akıcı ve tutarlı bir anlatının ortaya çıkabileceği vurgulanmaktadır.⁷

2 Biyografi yazmanın imkansızlığı üzerine ufuk açıcı bir bakış için bakınız: Abdülhamit Kırmızı “Oto/biyografik Vebal: Tutarlılık ve Kronoloji Sorunları”, *Otur Baştan Yaz Beni- Oto/ Biyografiye Taze Bakışlar*, Haz. Abdülhamit Kırmızı, Küre Yayınları, İstanbul 2012, s. 26.

3 Lisansüstü tezlerin bulunduğu YÖK verilerine göre, biyografi alanında 4220 kayıt ile karşılaşılmış olup, görüntülenen çalışmalardan 621'i tarih alanıyla ilgilidir. Bu verilerin yaklaşık olarak %20'si daha kapsamlı olan doktora çalışmasına aittir. Biyografi alanında ortaya konulan ürünlere 1990'lardan önce başlanılmasına rağmen, 2000'lerden sonra yapılan çalışmalarda büyük bir ivme kazanıldığı söylenebilir.

4 Biyografi çalışmalarının izlediği seyirin detaylı kritik ve analizi için bakınız: Derin Terzioğlu, “Tarihi İnsanlı Yazmak: Bir Tarih Anlatı Türü Olarak Biyografi ve Osmanlı Tarih yazıcılığı”, *Cogito*, Sayı 29, 2001, ss. 284- 296.

5 Edward Hallett Carr, *Tarih Nedir?*, İletişim Yayınları, 2011 İstanbul, s.98.

6 Carr, *Tarih Nedir?*, s. 107.

7 Abdülhamit Kırmızı, ““Biyografi”, *Tarih İçin Metodoloji*, Ed. Ahmet Şimşek, Pegem Akademi, Ankara 2015, ss.156-162. Ali Akyıldız, “İnsanı Yazmak: 19. Yüzyıl Osmanlı Biyografi Yazıcılığı ve Problemleri Üzerine Bir Değerlendirme”, *Osmanlı Araştırmaları/The Journal of Ottoman Studies*, İstanbul 2017, ss. 219- 241.

İnsanın soyut ve somut kimlikleriyle tarihteki yerini konumlandırmak oldukça zordur. Ancak, tüm eleştirilere rağmen, son zamanlarda bireylerin yaşam öyküleri üzerinden üretilen çalışmaların alana kayda değer katkılar sunduğunu da vurgulamak gerekir. Var olan arşiv belgeleriyle desteklenerek ortaya konulan çalışmalar arasında Leslie Peirce'in Antep'teki köylü kadınların hikayelerinden yola çıkarak kaleme aldığı *Ablak Oyunları*; Osmanlı'nın son devirlerini Avlonyalı bir vali ve sadrazam üzerinden bizlere aktaran Abdülhamid Kırmızı'nın *Avlonyalı Ferid Paşa: Bir Ömür Devlet* ; alana önemli katkılarda bulunan Ali Akyıldız'ın *Sürgün Sefir Sadullah Paşa* adlı biyografik çalışması; birçok casusun hayat hikayelerinden yola çıkarak Osmanlı İmparatorluğu için oldukça hareketli olan 16. yüzyılın istihbarat, sabotaj ve casusluk ağlarına odaklanan Emrah Safa Gürkan'ın *Sultan'ın Casusları: 16. Yüzyılda İstihbarat, Sabotaj ve Rüşvet Ağları* sayılabilir. Çağdaş yazarların eserleri, biyografi türü çalışmalarının nasıl kaleme alınacağı, diğer bir söylemle salt yaşam öykülerine nasıl yaklaşılması gerektiği konusunda bizlere ışık tutmaktadır. Peki Osmanlı dönemi yazarları dönemin yaşam öykülerini nasıl aktarmışlardır?

Tarih yazıcılığında kökeni çok eskilere dayanan biyografi çalışmalarının Osmanlı İmparatorluğu'nda nasıl bir durumda olduğuna değinmek bu çalışmanın temel gayelerinden birini teşkil etmektedir. Osmanlı dönemi yaşam öykülerine dair eğilimin ve söylemlerin İmparatorluk topraklarında yüzyıllar boyunca nasıl bir çizgide ilerlediğine kısaca değindikten sonra, bu türün ilki kabul edilen “eş-Şekā'iku'n-nu māniyye fi 'ulemā'ı'd-Devleti'l-'Osmāniyye” adlı esere odaklanılacaktır. Eserin kısa bir tanıtımından sonra mahiyeti ortaya konulmaya çalışılacaktır. Ardından, söz konusu biyografik eser hakkında kaleme alınan ikincil çalışmalara değinilecektir. Yukarıda tespit edilen eksiklikler çerçevesinde eserin genel bir değerlendirilmesi yapılarak, biyografi çalışmasının nasıl okunması gerektiği diğer bir ifade ile bu tür bir kaynağa nasıl yaklaşılması gerektiği sorusuna da açıklık getirilmeye çalışılacaktır.

1.1. Osmanlı Tarih Yazıcılığının Doğuşu ve Gelişimi

Osmanlı tarih yazıcılığı kuruluşundan çok sonraları ortaya çıkmıştır. Yakşı Fakih'in *Menâkıb-ı Âl-i Osman*'ı ilk örnek sayılmaktadır. Elimize ulaşmayan bu eserin Aşıkpaşazade başta olmak üzere birçok tarihçi tarafından kaynak olarak kullanılması sonucu varlığından haberdar olunmuştur. Bu yüzden, günümüze ulaşan ilk müstakil ve mevcut eser 15. yüzyılın ilk çeyreğinde kaleme alınan *İskendernâme* adlı eserdir. Dolayısıyla, Osmanlı tarih yazıcılığının kuruluşundan yaklaşık olarak 150 yıl sonra çıktığı savı geçerliliğini halen korumaktadır. II. Murad devrinde gördüğümüz anonim

Tevârîh-i Âl-i Osman eserleri ile devam eden tarih yazıcılığı 16. yüzyılda başka bir noktaya evrilmiştir. İlk döneme ait eserlerdeki destan geleneğine dayalı tarih yazıcılığından ziyade dünya standartlarında eserler verilmeye başlanmıştır. Şükrullah'ın Behcetü't-tevârîh'i, Enveri'nin Düstûrnâme'si, İbn Kemâl'in *Tevârîh-i Âl-i Osman*'ı, İdrîs-i Bitlisî'nin Farsça Heşt Bihişt'i, Gelibolulu Mustafa Âlî'nin *Künhü'l-ahbâr*'ı gibi eserler döneme damgasını vurmuş önemli kaynaklardır. 16. yüzyıldan sonra Osmanlı tarih yazıcılığı gelişerek devam etmiştir. Dünya ve Osmanlı tarihleri hakkında eserler ortaya koyanlar arasında Karaçelebizade Abdülaziz Efendi, Bosnalı Koca Hüseyin, Hasanbeyzade Ahmed Paşa, Solakzade Mehmed Hemdemi, Abdurrahman Hibri gibi önemli kişiler bulunmaktadır. Evliya Çelebi, Eremya Çelebi ve Katib Çelebi gibi önemli tarihçi ve şahsiyetlerden dolayı "Çelebiler Çağı" olarak da anılan bu yüzyılda vekayiname, gazavatname, fetihname gibi yazım türlerinde de artışlar görülmüştür. Vekayiname ve monografi gibi türlerde örneklerin görülmeye devam ettiği 18. yüzyılda tarih yazıcılığı resmi bir kimliğe bürünmüştür. Naima, Raşid Mehmed Efendi, İzzi Süleyman Efendi, Enveri, Ahmed Vasıf Efendi gibi resmi vakanüvislerin yanı sıra, Silahtar Fındıklılı Mehmed Ağa, Defterdar Sarı Mehmed Ağa ve Uşşakizade Hasib Efendi gibi hususi vekayiname kaleme alan tarihçiler ön planda olmuştur. 19. ve 20. yüzyılları ise birçok değişikliğin meydana geldiği dönemlerdir. Meskukat ve arkeoloji gibi alanlara dair ilk eserler kaleme alındığı gibi yeni türlerle de karşılaşmıştır.⁸

Osmanlı tarih yazıcılığında, özel veya resmi anlamda eserler kaleme alındığı gibi, seyahatname, seferatname, bibliyografya, ansiklopedi gibi çok farklı alanlarda eserler ortaya konulmuştur. 16. asırdan itibaren özgün eserlerin verilmeye başlandığı en önemli alanlardan biri de biyografi türü tarih yazımıdır.

1.1.1. Osmanlı Tarih Yazımında Biyografi Türünün İlk Örnekleri ve Gelişim Süreci

Osmanlı tarih yazımı türü olan biyografi alanına ait ilk müstakil eserler oldukça geç dönemde kaleme alınmıştır. Bu eserlere değinmeden önce İmparatorluğu'nun tarih ve edebiyat kültüründe önemli yer edinen Osmanlı biyografisinin ortaya çıkışına ve önceki uzantılarına göz atılması gerekmektedir.

8 Halil İncalcık, "The Rise of Ottoman Historiography", *From Empire to Republic- Essays on Ottoman and Turkish Social History*, The Isis Press, İstanbul 1995, ss. 1-16. Abdülkadir Özcan, "Osmanlı Tarihçiliğine ve Tarih Kaynaklarına Genel Bir Bakış", *Fsm İlmî Araştırmalar İnsan ve Toplum Bilimleri Dergisi*, 1 (2013), ss. 271-279. Abdülkadir Özcan, *Osmanlı'da Tarih Yazımı ve Kaynak Türleri*, Kronik Yayınları, 2020 İstanbul. Şhabettin Tekindağ, "Osmanlı Tarih Yazıcılığı", *Belleten*, C. 35, S. 140, 1971, ss.655- 664.

İslam medeniyetinde toplum içerisinde ünlü olan kişilerin hayat hikayeleri hadis teriminde biyografi anlamını da içeren terceme (çoğulu terâcim)⁹ kelimesi ile tercüme-i hâl ve terâcim-i ahvâl gibi terimlerle ifade edilmiştir. İslam kültüründe çok önemli yer edinen biyografi dalı Arap dünyasında *tabakat*; İran da ise *tezkiye* tabiriyle gelenekselleşmiştir. Hz. Muhammed ve soyundan gelenler ile sahabelerin hayatlarına dair gösterilen ilgiden dolayı tabakat ilmi İslam dünyasında oldukça önemli bir yer edinmiştir.¹⁰ Zaman içerisinde yaşam öyküsü ele alınan kişi ve grupların sayısı arttı ve böylece tabakat türü içerik olarak zenginleşti.¹¹ Zikr kökünden türeyen tezkire (çoğulu tezakir) kelimesi ise Arap ilim dünyasında önemli yer edinen tabakat ile aynı anlamdadır. Fars edebiyatında alim ve özellikle şairlerin hayat hikayelerini içeren tezkireler, Türk edebiyatını ve Osmanlı tarih yazımını derinden etkilemiştir.¹²

Osmanlı ilim dünyası, tabakat ve tezkire türünden etkilenecek biyografi geleneğini devam ettirmiştir. Örneğin Türk şairlerinin hayatı ve eserleri hakkında önemli malumatlar içeren 15. yüzyıla ait Ali Şir Nevayî'nin *Mecâlisü'n-Nefûs*'i ile Sehi Bey'in *Heşt Behişt*'i Osmanlı'daki tezkireciliğin ilk örnekleri sayılmıştır.¹³ İlk özgün örneklerine 16. yüzyılda rastlanılmasına rağmen, tarihçilere göre tabakat/biyografi türüne ait örnekler 14. yüzyılın sonlarında rastlanılmıştır. 14. yüzyıl ile 15. yüzyıl arasında Ahmedî'nin *İskendername*'si, Hz. Hamza'nın kahramanlıklarını içeren *Hamzaname* ile Süleyman Çelebi'nin *Vesâletü'n-necât* adlı eserleri bu türün ilkleri olarak kabul edilmektedir.¹⁴

Makedonyalı kralı Büyük İskender'in efsanevi hayat hikayesinin olumsuz bir imaj ile kaleme alındığı Ahmedî'nin *İskendername*¹⁵ adlı eserinin tamamen biyografi özelliğine sahip olduğunu iddia etmek zordur. Farklı

-
- 9 Erdinç Ahatlı, "Terceme", *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. 40, İstanbul 2011, s. 483-484.
- 10 Mustafa İsen'e göre Arapların soy bağlarıyla övünme alışkanlıkları İslam dünyasında biyografi türünün gelişmesine katkıda bulunmuştur. Mustafa İsen, "Tezkireler Sadece Biyografi Kaynakları Değil Aynı Zamanda Eleştiri Tarihimizin de Kaynaklarıdır", *İlmi Araştırmalar*, S. 10, 2014, s. 157.
- 11 Casim Avcı, "Tabakat: İslam Tarihi", *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. 39, İstanbul 2010, s. 297
- 12 Tezkire hakkında detaylı bilgi için bakınız: Yusuf Öz, "Tezkire", *TDV İslam Ansiklopedisi*, C.41, İstanbul 2012, s.68-69.
- 13 Günay Kut, "Heşt Behişt", *TDV İslam Ansiklopedisi*, C.17, İstanbul 1998, ss. 273-274. Rıdvan Canım, "Sehi Bey", *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. 36, İstanbul 2009, ss. 316-317.
- 14 Özcan, Osmanlı'da Tarih Yazımı ve Kaynak Türleri, s. 71. Özcan, "Osmanlı Tarihçiliğine ve Tarih Kaynaklarına Genel Bir Bakış", s. 278.
- 15 Ahmedî, *İskendername*, haz. Yaşar Akdoğan, Nalan Kutsal, Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, İstanbul 2019.

yazarlar tarafından¹⁶ birçok nüshası bulunan bu eserde yer alan ve Osmanlı tarihi hakkında bilgi veren vekayiname bölümü göz önünde bulundurulunca yapıtı salt bir biyografi eseri olarak tanımlamak güçtür. Menkıbevi ve tarihi şahsiyet olan Hz. Hamza'nın hayatını içeren Hamzanâme adlı eser, destani ve zengin maceralardan oluşmaktadır. Bu yüzden eser, her ne kadar şahısların hayatı hakkında bilgiler içerse de genel itibarıyla halk hikayelerinden oluşmaktadır.¹⁷ Süleyman Çelebi'nin kaleme aldığı Vesiletü'n-necât (diğer adıyla *Mevlid*) adlı eser ise salt Hz. Muhammed'in hayatını içermemektedir. Alemin yaratılmasının sebepleri ve Peygamber mucizeleri gibi bölümleri ihtiva ettiğinden diğer eserler gibi özgün biyografik çalışma kategorisinde değerlendirmek zordur.¹⁸

16. yüzyılın ilk ve özgün biyografi eseri Taşköprülüzade Ahmed Efendi tarafından kaleme alınmıştır. Kendinden sonrakilere rol model olan Taşköprülüzade'nin bu eserinin çok farklı tercüme ve zeyilleri oluşmuştur. Hatta 20. yüzyılda büyük bir Şakaik külliyatı meydana getirilmiştir. 16. asra kadar Osmanlı biyografi alanındaki çalışmalarda üsluba özen gösterilmiştir; ancak alana dair standart bir dil ve üslup bu yüzyıldan sonra oluşmuştur.¹⁹

17. yüzyılda biyografi alanında kaleme alınan en önemli çalışmalar arasında Nev'izade Atai'nin Şakaik Tercümesi Zeyli ile Katib Çelebi'nin Süllemü'l-vusûl adlı eserleri sayılabilir. 18. yüzyılda biyografi alanında önemli gelişmeler olmuştur. Vefeyat, tezkire, tabakat gibi eski tür eserler kaleme alındığı gibi dönemin bazı biyografik eserleri mesleklerine göre adlandırılmıştır. Ulema ve meşayih biyografileri, şura biyografileri, padişah ve sadrazam biyografileri, hattat ve kaptanıderya biyografileri gibi başlıklarla ortaya konulan müstakil eserler bu türün başlıcaları olarak sayılabilir.²⁰

16 Ahmedî'den sonra İskendername adıyla eser ortaya koyan birçok kişi bulunmaktaydı ki bunların arasında kardeşi Hamzavi, Ahmed-i Rıdvan, Behiştî Ahmed Sinan ve Ebu Hasan Turtusi gibi isimler zikredilebilir. Ancak, mevcut eserleri birbirinden ayıran en önemli özellik içerdikleri bazı bilgilerin farklı olmasıdır.

17 Nurettin Albayrak, "Hamzanâme", *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. 15, İstanbul 1997, ss. 516-517.

18 Süleyman Çelebi, *Mevlid (Vesiletü'n Necat)*, haz. Faruk K. Timurtaş, M.E.B. Yayınları, İstanbul 1990, s. VII. Hasan Aksoy, "Mevlid", *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. 29, Ankara 2004, ss. 482-484.

19 Yakup Çelik, "Biyografi Yazma Geleneği ve Cumhuriyet Sonrasında Biyografi Sözlükleri", *Bilgi*, S. 102, Yaz 2022, s.4. (Mustafa İsen'in, "XVI. yüzyılın Sonuna Kadar Osmanlılarda Biyografi Geleneği" adlı çalışmasından aktarmıştır).

20 Özcan, Osmanlı'da Tarih Yazımı, ss. 174-184. Müstakimzade Süleyman Sadeddin Efendi'nin Devha-i Meşayih-i Kibar'ı ile Tuhfe-i Hattâtın adlı eserleri; Osmanzade Tâib Ahmed Efendi'nin Hadikatü'l-Vüzerâ; Ahmed Resmi Efendi'nin Halikatü'r-Rüesâ; Hâfız Hüseyin Ayvansarayî'nin Vefeyât-ı Selâtin ve Meşâhir-i Ricâl gibi eserler örnek verilebilir.